(पोथी क्रं २)

कैय्यट भाष्य

भा॰ कै॰ १ ३

श्रीगणेशाय नमः ॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् चलादेरप्रत्ययस्योपस्थितमाभ्यो इति लक्ष्कित्वमं वं द्दशीलवार्नेषा वनेन संज्ञाकरणं मूले
राश्वेति तेषामपरस्तेनिराकरणमवादिनिकत्तुपन्यस्यति ङि त्कि हृ चन इति वामहेरि निष्प्राने वचनस्तु नामं च योर्वस्मृश्याशक्यतेक
र्तुं न च गाङ्कुटादिभ्यः परस्य प्रत्ययस्य इकारइत्संज्ञकोऽस्ति येन ङिदिति व्यपदेशः स्यात् सत्येवा भूतानुवादे प्रयोजनाभाव
इत्यप्राप्त एव प्रोष्यते इति न च गाङ् ईडादिभ्य प्रत्यरे ङित्त्वं विधानमुपपद्यते अत्र णित्पदणाने पूर्वस्य प्रसंगात्
भाष्ये तेइति गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्प्रत्ययः सादि इवति इकार इत्संज्ञकस्तस्य भवतीत्यर्थः सतु इकारस्यार्थे मध्येतेदेति

श्रीगणेशाय नमः ॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङिन्नित्व ङि त्कि इ चनेतयोरभावादप्रसिद्धिः ङित्कि इ चनेतयोरभावात् ङका
रककारयोरभावाद्ङित्किन्तयोरप्रसिद्धिः तस्मान्निसंबंधः शक्यते कर्तुं न चात्र इकारककारावितिनोपपद्यमानः तेषामा
त्रिषुर्वरत्नं ॥ इति यस्तात्काये भवतीत्युपलभ्यमानाभ्यां शक्यते निसंबंधुं भाष्ये तेतस्मिन्नेन गाङ्कुटादिभ्यो
ऽञ्णिन्ङित् भवतीति अत्र संबंधगाह्निङ्किद्भवतीति भवतीतिवेदादेशास्त्रनिषेधः भवतीतिचेदादेशस्य प्रतिषेधो धीवकोन्यः
ङकारककाराविनाभावाद्दोषो प्राप्नुतः
देशविशेषं नापेक्षते इङ्हुम्भ्यां क्रोतस्मै वचिधानात् इतो धर्मो अनुपमागणनामपिकार्यं प्रतिविशेषकं भवतीतिचेदिति ङित्किन्तमित्ता
नामभावात् इ इह नेतस्मै निश्चनेन पर्येव इ औत्सु भावादौ देः परस्मै भाषादेः आनेः कारस्यादेशः प्राप्नोति त्यपेः इत्युक्तादि द्वितिन्नसु
तुपपत्यन्यापत्तः स्तुपरा पूर्वाधास्यं न तस्मात्तत्रैगान्यात्त च औत्सुकानुपपादेनात्र कुटिते स्मरो प्रतिसंदे न्यास्मगुरुस्यो प्रयादेशः कि
पतेन तानतेत र्वाभिधाने समयोः तत्रारम्भ्य इत्यत्र न प्रमितः अपामादेवन्वरप्रशः क्रियते न तादि त्वं तत्सस्फः ॥

[illegible] इति [illegible] आदेशान्तर [illegible] भवतीति [illegible]
[illegible] तत्र स्थानिनं [illegible] निवर्तितसंज्ञाकरणम् इति [illegible]
[illegible] संज्ञाकरणाभावे कृदादि [illegible] स्यात् [illegible] संप्रसारणं [illegible] स्यात् [illegible] कृदन

[illegible] स्यात् [illegible] इति एवं [illegible]
[illegible] संज्ञाकरण [illegible] कृदादि [illegible] भवतीति ॥
[illegible] संज्ञाकरणे [illegible] संज्ञाकरणे [illegible] स्यात् [illegible]
[illegible] स्यात् [illegible]
[illegible] कृदादि [illegible] भवतीति [illegible] भवतीति [illegible]
[illegible] तद्यथा [illegible] स्यात् [illegible] भवति [illegible]
भवतीति [illegible] इति [illegible] ॥

[illegible] स्यात् [illegible] स्यात् [illegible]
[illegible] स्यात् [illegible]
[illegible] इति [illegible] ॥

3

कै १

अविद्धिप्रसंगाद्विकर्पेति देवेतन्मतिन्नानिकायोनिरूपदेशमंतरेणापि अव्युत्पत्तिमुपलभ्यमानानामेवागिरेणाः अप्रमाणमप्रमाणमपर्यवसाने नौदुर्वाये
ते यथाज्ञानएवदृतिदेणः इत्रिषयसत्ताश्रयंतुद्धादिनिवर्तयति अविद्धीतिवपर्युदासाश्रयणान्नेवलाविर्वद्कार्यभावानल्पाश्रयोःमा
गमःस्मात विद्वंतिलिप्रसज्यप्रतिषेधेअभागमानिषेधएवकेवलोक्यर्थेविद्धंतुपर्वसेयमि विशिष्टमप्रारेकार्यमविद्विष्टवेनतस्यवैफिल्यर्थेः
स्यार्थेयीति ससम्मर्थेवर्तमानादिवार्थेवतिरिक्तार्थेः नतुनेदवनिरूपालम्बयमयंपपरिहारः अथभावः पथानसर्वकार्यप्रासर्येणाद्य

तद्रश्चितिदेशे विद्धिप्रवृत्तेः नद्दर्शितेदेशे अविद्धिप्रतिप्राप्तौतिस्मात्स्मिमहत्वोसंत्व्यमविद्धितिमितिसूत्रकृतिदिदर्शितेवविद्वत्वसर्वसामान्यभ्रा
भ्रौतिविद्धंतुपसज्यप्रतिषेधात् विवदमेतत्कथंप्रसज्यप्रतिषेधः किंपर्युदासेनेति सर्वत्रप्रसक्तेनाद्राग्नेनपरप्रतिषेधःसर्वेषु
पतेषुसप्त्रैतादृशान्नेपदेशावोतिउद्भुत्रुटिप्राप्ते विद्धुटिपथि किंन्नाम्नेपदेशायोतिनप्रतिषेधोऽत्रकुत्र्यःविद्धंतुपर्वस्य
कार्यातिदेशान्नसिद्धमेतत्तकथंपदंस्यपत्नेयंतद्द्विदिष्यते किंवक्तव्यमेतन्नतनाहिकथमनुव्यमानेगांस्यते सामान्यर्थेपिचेति
पतितप्पमपुरषापिवमस्युराजन्मानिपुत्रेउपवादेनिपुत्रवत् एर्वरिः तीर्वरिःइत अथकिमर्थपृथग्विद्धिकैमेतेनेति
किदेवत्पान्ताःदेवबाधायान्नुवंपतेप्रयोजनंवतिस्वापियज्ञादीनामयंप्रसारणमार्धधातुकेवलादिषु एयगनुवंपतेपबोत
नेवतिस्वपियजादीनामसंप्रसारणमार्धधातुकेवलादिषु सार्वधातुकेप्रयोजनंवपद्रूपयतिसमुच्चयःउक्तवाननुवर्तते
नःस्तिप्ताः इत्यप्राप्तिर्नापित्राप्तिः॥

स्वरूतेयास्तरतत्वारोपःअपितुकस्यचिदेवकार्यस्यप्रत्यभ्यर्थेः॥एवमिहापिज्ञाप्यमानात्ध्रिभिष्टरिः कार्यातिदेपार्थएवाभ्रिमातःप्रसवस्यतद्
पार्थगःउपदेशात्रदृष्टानुद्दत्याश्रोपदे योपोरिःत्वम्याद्वन्नेपरिमित्रिपामय्योनप्रर्गसेकार्यंति देणोःपं अथकिमर्थपितिकार्यपैता
अनुबंधासंगसेदेनेवानुबंधेनपुणनिषेधादेःविद्वत्वादनुबंधमेराःनवेकद्रितिप्रश्नःएकस्यचाडुवेधस्यकरणीनदेशेषिमेदनेकत्वेः॥ ने

राम १

म श्रावं ण्य इति ३ ईदिखिरि प्लांरि · रिस तोरि · दिखिन तेमानेइपमर्ष्वं नसेष्विल्पमन्यमः का च इति क्विति गुणागुण्यते नीरे · ले एकत्तीनिषधमिनाम: इषाग्रत
नेधा पार्शनेनमात्रत [illegible] वेताति वृत्तस्मीपरिधानेने क्तितनिमनग्रमीने ईशादिइ वात्तिये पुस्तातप्पति रेशा: स्वारेत्र पन्यास: नतिदृष्वति षेध: इ
र्वे स्वकार्ये [illegible] ल्वीति नत्का सेरेतिनिषेधे वे के यानुपारानारी परेशि कवदाति रोषा कस्मापि रिन सस्तात् अपवाद शासे कार्ये त
वृद्धिरेचु वृद्धयोजनं देशु नम्युराइ: वृद्ध इत्यति इ · इ · निर्देश इ · न इ · वृद्धे पर्येहनवलिमन: मतानाइ लिंएवमपिविप्रपनमत्रापि प्राप्नो
तिवृद्धे · पर्षे हमनति मनकज्जलेनमुद्दवेवले अवापि प्राप्नोति · नाति इ · पर्षे हनवामिमनः मनकान इ कि एहु समनिनमपि प्राप्नो
ति · इं · निषपषे हमनवमीषामि सुवानिलमेवपना: अपि प्राप्नोति · अथह पर्षे हमनत्प्यपिन इलनानमन प अत्रापि प्राप्नोति · नई पर्षे
हमनतीष्पिलेवेषन: अत्रापि प्राप्नोति · अतो: गुणावृद्धि: जाताने गुणावृद्धि: प्रयोजनं पर्षे हमनतिजाम न जाम प्रइम्मरि · नी
तिपर्यु रासीनवति एवं मातरित: मातरितनान इमनापि प्राप्नोति अपरस्माह मात्रा गुणवृद्धि: मातरं गुणवृद्धि: प्रयोजनं प
पेहमवति मातरित: मातरितवान इम्ये वेजामन: मातरि इमनापि प्राप्नोति कुटादी नापि इ पतिषेध: प्रयोजनं पर्षे हमन इति निन्हा
पुत्ताइ ति अपूकः क्ङितोति इ इ प्रतिषेधो भवन्ते वे [illegible] विलापुविलन अत्रापि प्राप्नोति ॥ अथवा क्ङित्प्रतिषेध: अपू कि वेइ प्रतिषेध: नेत्याह
अवे र्ण्य वे: यदि त: त्का वा व क्ङित्प्रतिषेध इति पर्षे हमन वति रेवि नाते वितेमिन त्काये दितिक्ङित प्रतिषेध: एवं [illegible] विलापुविलन
अत्रापि प्राप्नोति अथवा रेशा एकार्ये वा : पठित: त्का क्ङित्प्रतिषेध अवइ प्रतिषेधस्तु क्ङित्प्रतिषेध इत्यताते इ इ प्रतिषेध: पर्षे
ह इत्यादिषु: हमवति न त्वा पत्न रेतिस्मृत: क्ङितोति एवं [illegible] विलापुविलन अत्रापि प्राप्नोतिस्मादेतन्न वानन्ने प्रस्थानत्याग तन्मात्रादि रे प्नि इति नेमो पदेत
क्ङिल्लवापत सामिप्यनुरे लि कि इत्य प तस्माल्लाप न नैव [illegible] भवितव्यम्
इतिदिग्यवइ विस्तृत सपोकितांत्रेशाए कथनात र्वतिर्वितिर्मित नेनान्नं तु पवेन ताता मिन्याप्तेनवाम्रवर नियमाव: तत्त्व मीति विशेषणासमादरिरे
नेतान्प्यपसं कि त्सर्व भिरमे मनवपेन्न नापाइति न्यायाभाचे नहि कुर्दि त्ता कुर्दि तु मन्याता कितं जाने इत्यारंभ: ॥

५

सार्वधातुकमपित् [illegible] सार्वधातुक [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

सार्वधातुकमपित् सार्वधातुक [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

असं अनुपधे [illegible] किं [illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

असंयोगात् अनुपधे [illegible] किं [illegible] प्रतिषेधेन अनुपधे [illegible] किं [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

[illegible] इति [illegible]
न [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

८

मनुष्यशब्दादिभ्य एवेति विपरीतनियमस्तु [illegible] आदिभ्यः [illegible] एवं किरिति न त्वनिरूपाधौ [illegible] स्यातेः [illegible] नियमः स्यात् [illegible] स्यात् [illegible] [illegible] कृत्वा [illegible] इति [illegible] क्त्वायां निषेधे [illegible] विधाने नियमार्थं [illegible] विधानेऽपि यथार्थं न भवति [illegible] विधानेऽपि यथार्थं न भवति ॥ ३

[illegible] आदिभ्यः परस्य [illegible] आदिभ्यः परस्य [illegible] नियमः [illegible] प्राप्नोति [illegible] आदिभ्यः परः [illegible] [illegible] प्राप्नोति [illegible] [illegible] प्राप्नोति [illegible]

[illegible] नितीति [illegible] ॥

एम
४

गो ननु चेति नृणां चिन्तनमर्भुके इत्यर्थः अन्नमिति कर्त्तेमेभोजनादित्यविशेषण बुभिर्मिरित्यर्थः कर्षोश्चरिति नहि दीर्घाल्लं दीर्घतरः संपाद्यत
तइत्यर्थः अग्निवदिति इन्धनस्यान्यलादरा इदृति भावः इहायुर्यायुष्मान्दीर्घपुरुषेण मुख्येन प्रयोगेन प्रकालिभावः
र्घाणाम पीति द्रवेशघपर्व दीर्घतपसंपादनार्थो दीर्घशास्त्रे प्रवर्त्तते दीर्घेषु तुरूपप्रतिबंधिगुणानि वर्त्तितेन सत्त्वप्रकृत्या
पतये यथा मोण जिसमः क्वाचित्तिमकारस्यमकार इतिभावः नतस्य इत्यानामिवदीर्घाणामपि येननाप्ति अन्यायेनदीर्घ

ननु चपुनः वृत्ति हं एव आयुषवान पिपुत्रर्भुके तनयस्यस्य पुनः प्रसूत्यैरकारस्यति सामर्थ्यो हि पुनर्भवं सामर्थ्यो हि पुनः प्र
इति भवति भोजन विशेषण विशेषणात् दीर्घोतं पुनर्दीर्घत्ववचने नाभिदित्यभोजनमस्ति अनुतकारिस्यत्व
पिशास्त्र अग्निवत् तथाग्निमें इन्धंत इति दीर्घाणामपि दीर्घवचनेतस्य भोजनं गुणा मास्तिदिति इतका
रित्वत्वपिशास्त्रं पर्जन्यवत् तथा पर्जन्यः यावद्दूनंप्रशांचसर्वं भिवर्षति यथेवनाहि दीर्घत्ववचन सामर्थ्यादृणा
नभवति एवमस्ति त्वमपिनप्राप्नोति किंकीर्यतिजिह्वेति अदितेदीर्घसंप्रयं नाहूते दीर्घते अदितं प्राप्नोति॥
किंकारणं अनुत इत्यच्यते भवेद्रूसानां नाहूते दीर्घे अदितंस्यात् दीर्घाणांस्वल्प हूतेपि दीर्घत्वे अदित्वं प्राप्नोति दीर्घा
णां नाहूते दीर्घे॥ दीर्घाणामपिनाहूते दीर्घत्वे अदितं प्राप्नोतियं दीर्घत्वेन गुणेनाबाधितः ततडतेरजालम् इतिमस्य

णानुणेबाध्यतस्य यथेवेति दीर्घरंभा इविहूतेनेवदीर्घे णाल्यातनामिति भावः अदितमिति मृपेतरेणाहीर्घत्वविधानं अनुपादितंनु
दानीर्घणावाध्येतय णांतु दीर्घाश्च यमेव अदितं नतरां तरंवुफल दीर्घस्य सजातमिति अदितप्रवर्त्तिष्यते यथावोच्यते
पविधिमल्प हे पोऽ नयेकः मविधिर्बाध्यते यस्य तु विधेर्निमित्तमेव नासौ वाध्यत इति दीर्घाणामिति इत्तोलाभाग्गुणाद् द्विनवतो
विप्रतिषेधेनतिगुणप्रसमादिति भावः॥

ग·कै·
५

श्रीसनीति असतिकिते गुणवत्त्विल्लोपस्यापि विरोधाभावादीर्घेणबाधनेप्राप्तिम्प्रयोः ग्रामाइतिप्रयाम्नविल्लानोयरादीनामन्य
वृपातोऽसभाव्यः एवंकिलाविल्लोपप्रयोरपिसंबंधोनसंभाव्यतइत्यर्थः भिसंबंधइति श्रीसनीतिशिगुणलोपरोदीर्घत्वानिप्रायनेवेति
जितत्रासतितिकितेःनवकाशत्वादुपेक्षाभावान्नगुणवल्लिलोपस्यापिदीर्घत्वेबाधकं स्यात् अयुवाचुरत्नादयवारान्नेनतरानि
धीनबाधंतेनोजर्गानिविल्लोपस्येवबाधकत्वंतस्मात्गुणकृत्सादेवमतिनुकितेतेनेवगुणोबाधितइतिविचापतीत्यादिषु

गुणलोपयकृत्प्रयोजनंदृष्टं नहिप्रयोजनेविल्लोपप्रयोजनस्यात् श्रीसति कृतिनः कृकितेकृणिलोपकृतो
भिसंबंधःपत्सतिकिते विल्लोपस्यात् अमतिकिते नस्यात् भिसंबंधःपत्सतिकितेसावकाशोदीर्घत्वेप
रत्वाविल्लोपोबाधतेअमतिपुनः कितेःनवकाशंदीर्घत्वंयथैवगुणंबाधते एवंविल्लोपमपिबाधेत तत्रविल्लि
लोपस्यावकाशः कारणात्स्मणदीर्घत्वस्यावकाशः चिचीषतितिनुदूषति इहोभयंप्राप्नोतिश्रीसतिपरत्वाद्विल्लि
लोपः॥

लब्धावकाशंदीर्घत्वंपरत्वाद्विल्लोपेनबाध्यते ननुअमसत्यपिकिते येनानाप्राप्तइतिन्यायेनगुणस्येवबाधकंदीर्घत्वमपिप्रा
प्तिनविल्लोपस्यगुणबाधेनचसावकाशंदीर्घत्वं परत्वाद्विल्लोपेनबाध्यतइतिनार्थेकिल्लेन। नैतद्युक्तं परबाध्यमनेन
प्राप्तेइदेसर्वत्रासेश्वरंतुकपिदेवेतितदायंन्याय। परंतुबाध्यमात्रमयेसतेपिध्यंतरेणाप्नोतिचबोनकश्चिद्दोषः
नितरासर्वस्येवबाधयाभावः॥

राम
५

अस्त्वीति मीनातिमिनोत्यो:सम्भवकाशत्वात्तुरो बाधित्वा दीर्घत्वं प्रवर्त्तेत ततोमी ग्रहणेन ग्रहणादि सभावेनपक्षे पदेविहितेनगुणो बाध्यते कृते वैस्मात् हित्तेत्यादि क्षित्वात्लघूपधगुणो भावः तत्र सामान्यग्रहणे चरितार्थत्वाद्दीर्घविधानस्यामे यमनौ नित्य त्वाद्विम्लोपाभविष्यतीति नायं किन्तु न तुल्लाघवे कुलात्विमिनोते मो प्रपञ्चमी ग्रहणेन ग्रहणेन प्राप्नोति नैव दीर्घःप नैनेहणानि निवृत्तत्वेन पाठ हृदयमपि स्यात्तेमत्र न तेषां ग्रीवापरो रूपो दैत्यपरिभाषोपन्यासे नतुमत्र ग्रहो ग्रहणाग्रहणे तत्र नने वमप्यसत्यपि मीग्रहणे न ग्रहणे मीनातिमिनातीत्यादिनाकालेकृतेगामाप्राप्त ग्रहणे प्रतिषेध पद्धति मात्र ग्रहणेन ग्रहणादि स्मविष्यतीति

अस्त्यपि कृते साववकाशं दीर्घत्वं कोववकाशः कुत्सभावः निमित्सति प्रमित्सति मीनातिमिनोत्योर्दीर्घत्वे कृतेमीग्रहणेन ग्रहणं यथा स्यात् अधिकृतत्वं सति कृत्वे सावकाशो दीर्घत्वे परत्वात्सिलोपो बाधते एवं गुणोपि बाधेत तस्मात्कृत्वे वक्तव्यं॥ उक्तः कित्वं गुणार्थमस्तु दीर्घार्थं भावात्कृते भवेत् अत्र न पक्षे कुत्सापि दीर्घेणेतु प्रसज्यते सामर्थ्याद्धि पुनर्भाव्यमृदित्वे दीर्घसंश्रये दीर्घाणां नाकृते दीर्घे णिलोपस्तु प्रयोजनं इकोझल्॥

सामान्यग्रहणमपि दीर्घस्य प्रयोजनं नोपपद्यते एवंतर्हि दीर्घान्तराभिधानेनास्य सर्वपरस्य निराकरणात भाष्यकारेणानेन तत्पुन निरूपितं तदेव दीर्घान्तरमाह अर्थे चेति सामान्यग्रहणे उपयुक्तत्वाद्दीर्घत्वस्य नास्य नववकाशत्वमिति हाल्मा न पिपुत्र गौडापाल्यां दीर्घत्वं वाभ्यास इति कृते चं कित्त नच दीर्घविधानस्य कुरुड कुड इति धातुरवकाशः कुरुड पन्न इति पस्मात्कुल इतिपाठः तत्र कुढारितात् णि ते सति गुणाभावात् दीर्घस्य अन्तरङ्गं सिद्धं विद्धं लोकधातुकृतयाः दस्मि न प्रयोगादर्शनात्तेषु बो पु-
अवकाश इति चेत् उहत्तिगमामि सिद्धमात् कोप माहारेण॥

भा॰ कै॰ १
है[illegible]

हलंत्यं अनुक्त इति अंतश इमवयवं चेनंस्लात्यर्थं नुयुंक्ते अन्यस्यान्त्यइति अंत्यं तनेरमनेनत्यंवति अवयवावयविनोरुक्तमेवचित्यरूपि
भवति तंतत्सोपर इति अवेरचित्रहृपिचरी नवंतितेनवउति हलंतो हलइति हलंतादित्यर्थः वियद्वतीति अत्र सप्तमा एतप्र स
ग॰ तद्यः सामीप्यइति एवंचहल्लोसांवंतस्वेति कर्मधारयो निपातत्वेवविरोधः एतस्यप्रनिपातः एवमपीति यक्ति मेरेशइति वहिते
नादौ। अमति

हलंत्यात् अनुक्तोयंनिर्देशः कथंहिरवोत्रम हलंतः स्यात् अन्यस्यान्यः कथंतर्हि निर्देशः कृतेस्य हलंतोहल इत्यिष्यचैवं
विग्रह इति अत्रापि याप्तोति एवंतर्हि [illegible] इत्युपधा इत्लंतादिति वस्थामि एव मपि हेमनेपाप्तीति समुच्चनिपतेयचान्य
स मेवोक्त नतुवो क्रम एत्कोये मिर्देश इति नापुक्तः अपमंतण होस्मि वा वयवचाचीतयथा वणां तौचासन्नातः वस्था
वयवोवसन्नावयवउति गम्यते अपि सामीप्ये वर्तते तद्यथा इरकोतेगतः इति उदकसमीपंगत इतिगम्यते नाः
सामीप्ये वर्तते तत्र एवं प्रहणे एवमपि निर्मनेसिध्यति योस्पत्नइ कुसमीपे हल तत्समात् हलः एनूयस्मात् नयः समनुनाम =
विधूसमीपे एवंतर्हि देमेहले त्रः एतस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धं हलजातिर्निर्दिश्यते इकु इनराया हल्ल जातिरिति हलंतोत्र
है

नेनेयोनस्यात् इंपोरितिवर्णे अ हलोजातिवहल्एवेति तत्र्पितं नचात्रयुक्तिगतमेकत्वं अपितुजातेः समानं नत्रुयन्नात्वव्यक्ति व्यक्तिरिक्त
जातिः तस्मात्स्वव्यक्ति हारकाः सामीप्यात्पोधर्मः तद्यात्तस्याएकत्वमिर कुसमीपत्वं स्वनस्य परत्वेन रथेरु मत्वीति विद्वद्विमतीति किं तं ६
कारादिषु चाधि नत्रसमपानि धानात् हल्त्वे तानेः सद्भावः पराविन्नक्तमेसांवत्कपएव जातिरिति पाहतेरामेरघुरालो इमे हा अपत्तीरद
सिद्धिः॥ एम है[illegible]

म॰

लिङ् लिङ्कथमिति आत्मनेपदेष्विति सकृच्छ्रुत स्यापि द्वयं न लभ्यते न त्वपदिनि [illegible] समीतं हात्मनोपतीपस्य [illegible] विशेषितः आ
त्मनेपदं शाकेन [illegible] उपत्सु परस्मैपदसंज्ञिते [illegible] सभ्यते नालिङ्मपु [illegible] समुदायो लिङ्विधेय [illegible] आत्मनेपदप
र [illegible] नयोर्षयोः [illegible] एकशेष स्यात्प्रयोग [illegible] विशेषितमिति आत्मनेपदं परत्वादुत्पाद्यम

लिङ्लिङ् आत्मनेपदेषु कथमिदं विशेषणं आत्मनेपदं यो लिङ् इति चाविशि आहोस्वित् आत्मनेपदेषु परतो यो लिङ् [illegible] विशि
शायते आत्मनेपदे यो लिङ् लिवादिविशि लिङ् [illegible] विशेषितः [illegible] विशेषितः [illegible] आत्मनेपदेषु परतो यो लिङ् [illegible]
विशेषितः लिङ् विशेषितः उपदेश [illegible] आत्मनेपदे यो लिङ् [illegible] न तु यो लिङ् [illegible] विशेषितः [illegible]
इति [illegible] विशेषितः कथं आत्मनेपदं [illegible] आत्मनेपदे परे [illegible] कार्यं [illegible] अथ वा पुनरस्तु आत्मनेपदेषु
परतो यो लिङ् [illegible] विशेषितो लिङ् [illegible] लिङ् [illegible] विशेषितः कथमात्मनेपदेषु परतो लिङ् [illegible]
[illegible] आत्मनेपदे लिङ् कार्यं [illegible] नवा पुनर्यो लिङ् [illegible] आत्मनेपद [illegible] किं कारणं [illegible] आत्मने
पदेषु [illegible] न परस्मैपदेषु तदेतत् [illegible] आत्मनेपदग्रहणं [illegible] आत्मनेपदग्रहणस्य [illegible]
प्रयोजन [illegible] अपाक्षीत् [illegible] एवमप्य [illegible] आत्मनेपदेषु [illegible]
[illegible] एवमप्य [illegible] नेतद [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] स्यात् ॥

[illegible] आत्मनेपदेषु [illegible] आत्मनेपदेषु [illegible] आत्मनेपदेषु [illegible]
[illegible] आत्मनेपदं [illegible] ॥ म॰ ॥

कै.१ स्थाणो इस्वकस्येति कथं उन रत्नपथी पावनस्य हेतुक द्रः सूत्रेण प्रयुक्त इति हेतुर्नहीयमानस्य नैमित्तिकः हेतुरत्र नाम श्रुतिवन्त ल्यातसवर्णविधये ताभि
र्वाह्य तस्मात्॥ पृथग्भवी भावः कुर्वाद इतिनैमित्तिकः प्रत्ययलक्षणस्य निकाले स्थानकृ पन स्यादिवत्करणात् तत्कालकृतस्य तस्य भावविकारं वर्णविन
र्विक्रियते ही र्पमान इति श्रोतरत्नमात्रस्याभीतानिमावः भावमात्रो प्रत्ययसवर्णोनुप्रव्रज्या तीस्य पतुप विहारो भिन्नलोभीतः कर्णिका
मात्रस्यापि सवर्णग्रहणात् पृथग्भूमस्थानिस्यादि कृकारे दीर्घस्य भवति॥ परिहारांतरमभिधानाह्य अंतरे ण पारितं इकारविधानेन दि
ना दीर्घ पी.इतिलेतु स्येयमेव नैनधिकारे तस्य प्राप्तस्य भावात् अनंतर इति अग्रसर पा आदेशो द्विपर्यायाग्रह स्यप्रे.अप्रसिद्धं इत्यनेन तत्पर्ण
।दव. स्थानेऽपि इकस्थानकारेणे कस्य हेतोरपि कारः तपरः क्रियते दीर्घ मा भूदिति अतेरपि अंतरे तत्स्थाने भंसिद्धेन दीर्घः पुमा
स्यात तत्पाञ्जलिस्थेत्यतीति अनंतरे प्लुतो मा भूदिति इदं तावत् पर्यो तत्वेष अनंतरे प्लुतो मा भूदिति केनोनुसर्गेऽनेन अनं
तरा पि आरंभे प्लुतो भवेत्यति।नपुनः प्लुत इति प्लुतस्य विषये स्वतः विषये प्लुतस्य तेषां रावस्तेन पोम भवति भवि
त व्यमेव तत्रा प्लुतेन इत्यक स्थानकरणे दीर्घमा भूदिति अनेनतरे प्लुतो मा भूत् तत्प्लुतस्य विषये स्वतः स्यात्प्लुतिः॥
प्रत्याहार्यपरे एवमनेन स्थानेऽपि दीर्घपरे तत्र दीपअपि विषये अनंतरस्यापि प्रत्याहाराणां पी स्यादिता तु लोपेऽपि हिरण्य आपन्नेन विधीयत
अथ किं स्यात् नं ये पर्वे आदि इति स्याद् नि कृत्य प्लुतस्यापि तु लानलेनस्य परे। नुवाद दोषः अभीतानीति कृत्य एवं नभिप्रेयात अन्येतुत
परत्वमनेन स अपि दीर्घमिति व्याचक्षते अनंतरं स्यारे दोअपु प्रमाणे दीर्घ एव स्यात् नतु तिदुरेव दीर्घ इत्युक्तं किंतु स्यादिपु
८ नदीर्घ भावे स्थाने तमिहत्स पर्यस्यात् मा भूत् प्लुत इति चेन्नत्र कृत्स्य विषये स्वतः सवासीतित परत्वेन प्राप्तोनीति दीर्घ निहत्स पर्येन परत्वं राम ७
स्थितं कृतेपि दीर्घे तु वाक्यस्य टेरित्यधिकारे तकृत्य निकार स्य प्लुतः स्यादिति दिक्स्मेनेन॥

नन्वा कृते किल्वेरितिम्भकम प्रश्ने पः मिथ्या यामिति चौरत्रिभिः एव कवलमिथ्यानकुर्विति निषमः विपरीतलक्ष निषेधे नैतिच्चाज्ञानात्प्रवर्तते यतो
ज्ञानादिति पर्वाचाये पसिद्धापरोक्षाविद्यते अस्तमेति पाधानुकूलामित्यर्थः न तु निर्ह तस्य निषेधः न तु शब्दः यथा ज्ञापयामीति
स्यात्स्नानं हीति केनेद्गुतं न प्राप्नोति विरुद्धत्वात्तपरत्वाद्विरुद्धत्वात्मार्गा [illegible] प्राप्नोति तृहिमु नन्वेतस्य पर्वादन्या एकगम्यः नन्वेहते मन्त्र शुद्ध

नन्वासेह नहेरिति [illegible] ते किते नहेरिसेवामिहं नार्थे स्थापहरेनेन [illegible] यास्य पितर्हि प्राप्नोति सुधितः [illegible] सुधितवानहृति मिथ्या
यामवधारणान॥ मिथ्या यामवधारणमनुविष्यति किमवधारणं नि[illegible]दुः वहिः विरिहि [illegible] एव इति पर्वेहसाकोतर्हि प्राप्नोति
किं वस्यान पचिवं चौपम किं लोमाकारलो पानस्यात् मोमहे [illegible] लेवं भविष्यति इवंतर्हि नैमित्तं प्रिय किं तो स्थपयोलो यो गृ
नस्यात् स्थापकालपरोक्षायां स्थापकाल्परोक्षायां न भविष्यति किं स्थापकं सन्निकृष्टतद्ग्रहणे [illegible]तुः परयामिकोऽस्मिन्निति मनेद्ग्रहणं
स्ता कैतिन [illegible]यस्या चार्यैः औपदेशिकस्य किं तस्य प्रतिषेधो नातिदेशिकस्येति कथं कृत्वा ज्ञापकं सन्नयग्रहणं सेन्नत्वयोज्ञनेदृह
मान्नने [illegible] पितइति यदि वास्ता निदेशिकस्यापि [illegible] स्य प्रतिषेधः स्यात् सनन्यग्रहणमनर्थकं स्यात्॥ [illegible] अविकृतेनेमि [illegible]
ति वृद्धौ भविष्यति यदयति तानाचार्यैः औपदेशिकस्य किं तस्य प्रतिषेधो नातिदेशिकस्येति तो हृ [illegible] ग्रहणं करोति नेतरहितेना
परकृतस्यार्थमेततस्यान [illegible] पे [illegible] सूत्रे प्रत्याख्याते [illegible] तो [illegible] पाते [illegible] पिपते इतुं कि [illegible] निपातेनु किन
सेनिषेधो नैल्पयुज्यते ते [illegible] तिकि तेन हंतं न भविष्यतीति शतानुत्पत्ति [illegible] ति तद्यथास्यु चौराकृपी [illegible] मनेनस्यमानेषाम
रस्येत्समानः अवसुनद्रौ देके [illegible] परंमे [illegible] तत्रात उपेतिमनः [illegible] ति रूप [illegible] नामिकादिरेशितकस्योप
ति [illegible] तिचिदे यो यदतीर्न [illegible] यः सुधीरा सुयाद्वेति [illegible] तिमितदतस्य [illegible] निषेधः न तु दूरे [illegible] मनुंतन्नियोग [illegible]
[illegible] पाये [illegible] पारस्य पावहति स्यायान्निवर्तते अर्थे स्यादिति [illegible] कारि [illegible] स्त्र [illegible] रूनिपातिः॥ ॥

के· आलवेति पकारस्य कृते ऽस्ले हि हि मेविष्यति पुण्यमनेनस्यकारस्य हि येयते नलिकारस्यापि आजिवनिति इदं नोपपद्यते अत्रहि नलो
पेलंतं हि ने वेनेएकारे रोच नलिकाजालं घस्यामिती रामा मः तत्राहि कितुप्रति ये धान्देपानि हसोदिहल्यात तु दमस्येका आम्नाकादिलिह

अथवा लवेलं कारूपसिद्धिः हृष्टे कलायामन्या दे पोमविष्यति दलयोहिनोहिकात्र हलंकजेध्यंवहोधो प रेफिवं कितों
वस्यात् पपिवानुतस्यिवान् किं तौस्माकारलो पोनस्यात्मा अ रेफमिति येमेव भविष्यति इदं नोदितं कमवान् तपिवान्
क्रीतौ स्थप धालोपोनस्यात् किं रलोरेणांत म्रलयो पदेरिक रुस क्रितस्य प्रतिषेधः आतिरेफिकृ मनकिर्तनविष्यति
ध्वं पत्रलत्वति वे घ्यते वैओः आतिवानइति एवं तोहि कोरसा कुसुभति इये इकिकार्य धातुकमपिनवलिन क्रमार्ये धातुकाम्पिनरिःदु
वनौति त्रि·सोस्यपधालोपो भविष्यति मितदिलिः प्रयोक्तनं इदं तं द्विप्रयो तनं इत्माभ नविंगल्लोतिः उपलिधिति मिकुनिविः तलोकिका
ते यहलोक तध्यंवक तथ्यता वविय एतत उपरिष्टायोगविभागः करिष्यते न मेदनिवृत्तौ इः मिदिमिति तिदि धुधः स्त्यमिति भावां
॥ उदूप धाह्राविक्रमं लोरमतरस्यां ततः परः पुञ्ज्य विना मेरणनकि दृवति ततः कौ वल्काव मेधानविकृबलि परः इमिनि
इतं नमेशिवद्वतेश्लिते निष्का या मद धारणात · नापकाम्प परीत्सा पोस विहमनुमहतौ वि दुः रेतेलिन्यानि योगेन रेणतुल्पंसयौ
दक्षिणे स्पष्टंकिदत्ती देशा तस्य दीक्षितेः त्काचयिपरात॥

क तौन नो पा ही नो च क्रूधाति भ्यू कर के तु वे घ्ट तो अ स्वा भाष्यकारेण तु परिहारं तरस द्वाचारे प परिहारो तास्थितः [illegible] दीनि दिनं नितु
त्रिपम परी गमिनी राम मः आबधि प्रहरि इति विमक्षिवि भाजो योगस्य दृरिष्यत इलयः॥ ~॥ ~॥ श्रीमणाधिपतये नमः

उदुपधात्वमद् इति भाष्यः सेवं धीरा विकरणोम्यः । तस्मादिप्यर्थः पूङः पूङ इति सिद्धिरित्यन्तरस्यामिति वा तु वर्तनोयत्से टोरे व क्त्वा निष्ठयोः
कित्वविकल्पः स्यात् येनाभ्य डु ना तु विन इति पक्षे स्यात् चाक्षितेङागमः पूङश्चेति विकल्पेन द्विवचनाच कमेति इट् द्वितीयो पूङश्चे
ति सूत्रे वार्तिककारः प्रत्याचष्टे तत्रानिटो रेवक्त्वानिष्ठयोरनेन कित्वविकल्पते तत्र यदा कित्वं तदा गुणः कृत्वा तो इति

उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्यां इह कुत्स्यान्न भवति मुधित मुधितवान् उदुपधात्किम् शाद्वि कुरणोम्य इष्यते गुपधात् पूङः
क्त्वा च परः क्त्वानिष्ठयोरिटि वा प्रसंगः सेट्त्व करणात् पूङः क्त्वानिष्ठयोरिटि विभाषा प्राप्ताविकारणं सेट्त्व करणान् से
[redacted] रिति वर्तते मृषासेट्त्वस्याकिरणाश्रयत्वात् अनिटि वाकित्वं न वाएषरीयः किं कारणं सेट्त्वस्याकिरणाश्रयत्वात्
किं रणाश्रयं सेट्त्वं यदाश्रकित्वं तदेटा भवितव्यं सेट्त्वस्याकिरणाश्रयत्वादनिटि विभाषा कित्वं न भविष्यति इट् द्वितीयो पूङश्च हठीति
यतेते न वच ना दिट् सेट् प्रकरणाच्चेद् यन्नेवानिटि भाषा कित्वं प्राप्नोति इट् द्वितीयो ग्रहणं इट् द्वितीयो हि प्रजो ग्रहणेन कृतं भवति
भारद्वाजीया पठन्ति ॥ क्लिश मृषि कृत्वाभिनायो : क्त्वा ग्रहणं उत्तरार्थं नित्यमकित्वमिटायोःसिद्धं कृषंति भाषा मध्ये यं यो
गः क्लिशिते विभाषा मध्ये च पेति च यः तेनि त्यामनं तिकिमर्थं तर्हि क्त्वाग्रहणं क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थं पतत्पर्यं क्त्वाग्रहणं
किमर्थं नोपधात्थफान्ताद्वा वंचिलुञ्चृतश्चेति तौ च मृषिकृतेः क्त्वाग्रहणमकाश्यपाग्रहणं किमर्थं काश्यपग्रहणं पूजार्थं
पूजायते इत्येव विहितं तत्र ।

येषां तु प्रत्याख्यातं इति सिद्धि पूजुलमिकिंवं न राउ इट् गुणायो : ठ विज्ञायतेति इति भवति भाष्याजीया पठन्ति पूजामकारक्त्वान्तरेण परश्चेति हि यौ
गः इति उ कृति वृक्त्वौ नानुवर्तते पतत्र ग्रहणं इति विवक्षेत्यमिति भाष्यः उत्तरार्थं मिति नव्यामेरिति दि लिखिले धरस्य सिद्धत्वात् त
गर्भं सिति तियागमुम्भारणापरापायं प्रतिषेधः एनेनानादित्वात्प्रामाण्यं प्रतिपादयन्नाते ॥ ॥ श्रीगणाधिपतये नमः ७८ ॥ ॥

मै. १ रलो वि[illegible] मिति [illegible] किमियमप्राप्ते विभाषाऽऽहोस्वित्प्राप्त इति प्रश्नः तत्राप्राप्तविभाषायां सन एवाप्राप्तं कित्त्वं परेण नि
६ षतत्वात् इति क्त्वा तु इति रनर्थकं क्त्वा नाहितः सकित्त्वं विधेयं स्यात् एवं चाप्राप्तविभाषात्र प्राप्तविभाषा नरान्तकः क्त्वत्वमस्तीति तस्यैव परे निषे

रलो व्युपधात् किमिदं रलः क्त्वासनोः कित्त्वं विधीयते आहोस्वित्प्रतिषिध्यते किं चातः यदि विधीय
ते क्त्वाग्रहणमनर्थकं किद्वै विहितः क्त्वा अथ प्रतिषिध्यते सन्ग्रहणमनर्थकं अकिद्वै विहितः सन् अत उत्त
रं पठति रलः क्त्वासनौ कित्त्वे रलः क्त्वासनोः कित्त्वं विधीयते ननु चोक्तं क्त्वाग्रहणमनर्थकमिति ना
नर्थकं न क्त्वा सेडिति प्रतिषेधः प्राप्नोति तद्बाधनार्थं रलो व्युपधात्॥

धुः कर्तव्य इति सन्ग्रहणं न कार्यं नाहितः सन् कित्त्वमस्ति यस्य प्रतिषिध्यते सन् इति अप्राप्तविभाषेयमेकेनैव रूपेणाव्यवस्थितत्वं
स एकरूपत्वे न्यायविचारः कृतः न तत्र प्रविभाषा न संति प्रतिलक्ष्यं व्याप्य प्रयोगानां सिद्धत्वात्॥ २ ४ २ राम १

ऊकालः अज्ह्रस्वदीर्घप्लुत इति तत्र ह्रस्वकालस्य स्वकालस्य तस्यो दर्शनं प्रमाण्यात् इत्यादि विधि ऊ इत्येकस्येत्र एकस्मै ओदनं कृत्वा दत्तं पूर्वं गमाता सौधीश्व वेदकुल
सिक्तेसतिसि ज्ञेपेयैक ल्लासतासंचव दिल्करल्वासनुदेन प्रसंगन्नदलनं दर्शनं ददातेति नमाणि हृन्मेकादेशानाणि दैत्यादि एवं वालनयान्या
न्ये त्वानसंज्ञिल्यवपि भिन्नल्वात्पश्चासंख्यं संवं धाः सिद्ध उत्पत्तः अर्थत्वपूर्णमाप्याणसंख्यानत्र अभ्यपतेनशब्दत्वादेव चेत् पराणन्वेतः ला

ऊकालः अज्ह्रस्वो यं निर्दिष्टः ऊ इत्यनेन कालः पत्ति निर्दिश्यते ऊलपर्यवेक्षणे तत्काल्पन्यस्यैतस्य कालेन तद्द्दत्वमन्यापिकल्पत्वं
यं तत्रिनिर्दिश्यः कृत्वं वः ऊकालक्वा इति विभिन्नसाकालकाल [redacted] इति ऊ इत्येतस्य कालः ऊकालः ऊकोलः कालोऽस्य ऊकाल
काल इति स तर्हि नयानिर्दिश्यः कृत्वं चः दक्षेत्यस्य र परलोके दृष्ट्यः तयाद्यन्त्र सुखमिव सुखमस्य उद्धृतुस्वः स्वसु
स्वः एवमूकाल ऊकाल ऊकाल इति अयवा सहृद्वर्याता ध्वं भविष्यति कालस्य च चरितो वर्णः वर्णेऽपि क्रूलाद्य व इत्यादि
षु समसंख्याप्रसिद्धिर्निर्दिश्यते यस्मात् इत्यादिषु समसंख्यत्वस्याप्रसिद्धिः किं कारणं निर्दिश्यते यस्मात् त्रिमात्र
त्वात् एकः संज्ञी दे यस्मात् संख्यातानुदेशो न प्राप्नोति किंतु समसंख्यत्वात् सिद्धमेतत् ऊ यं समसंख्यत्वात् ऊ यं स
मसंख्यत्वं त्रयाणां हि विकार निर्दिश्यः त्रयाणामयं प्रशिष्टनिर्दिश्यः ऊ यं पृ न स्यात् त्रयाणां मध्ये प्रशिष्टनिर्दिश्य इति
निर्दिष्टानां संज्ञानां करणं साम्यर्थात् ॥

स्थानं प्रयत्नेविधिं तौ हि तात्वतादैव्यमिव माशाल्य यः एतदास्त्राणिन्यं उत्तरो यः कथं पुनरिति गतहेतोः एकस्येव शब्दस्य अवयवानतमेस
वे गमेत्र माणाया वर्ज्य भावः निश्चयाणीति ॥ अतुमानात् मेरादनस्य इति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ श्रीगणाधिपतये नमः

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

दीर्घप्लुतयोरिति एकारौकारयोर्ह्रस्वाभावात् ह्रस्वमात्रयो: [illegible] ग्रहणमपि प्राप्नोतीति नवदीर्घप्लुतसंज्ञाभ्यां
ह्रस्वदीर्घयो: [illegible] संज्ञा [illegible] एकाराकाराविति वचनात् ह्रस्वाभावात् [illegible]
[illegible] कालेन [illegible] उकारादयो [illegible]
[illegible] विशेष्यते अपि [illegible] कालत्वात् [illegible] इतिनाप्ये [illegible]

मवेत् [illegible] दीर्घप्लुतयो: [illegible] संज्ञा प्राप्नोति [illegible]
[illegible] कर्तव्य: [illegible] कालइति [illegible]
[illegible] कालभेदात् [illegible]
[illegible] विशेष्यत इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] प्राप्तमिति॥ ॥

[illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] भविष्यति [illegible]
[illegible] इति [illegible] भविष्यति

का·कै·
२२

अथवा ह्रस्वसंज्ञेति । यथा एतेषु ह्रस्वसंज्ञा न स्यात् ह्रस्वप्रदेशेषु अचः संनिविष्टः प्रतिषिध्यन्ते तथान्तरतम्यादेशविधाने ह्रस्वसंज्ञाविधानमनर्थक
मेव स्यात् अथवचनान्तरं नन्तरतमो भवेत् एवमपि ह्रस्वप्रदेशेषु ह्रस्वमेव कुर्यादित्यर्थः इत्येतदाह इति अचस्तां ह्रस्वसंज्ञायां ह्रस्वादेश
इति कर्तुं न उच्यते तत्र ह्रस्वविधिप्रदेशेषु बहुषु ह्रस्व एव इति विशेषणं क्रियते तत्र गुरु भवति प्रतिपत्तिः गरीयसे नाम ह्रस्वग्रहणम्

अथवा ह्रस्वसंज्ञा न वचनमर्थवद्धि घिस्युतयोः ह्रस्वदेशेऽनुभविष्यति तदुदेरंप्रयोजनं स्यात् संज्ञया विधाने नियमं
न स्यादिति ह्रस्वसंज्ञया यावदुच्यते तत्र च स्थाने यथा स्यात् इति स्यादेतत्प्रयोजनं यदि हि विकल्पेन ह्रस्वश्रवणमनानिष्टम्
पूर्वसूत्रलघुपाठानुरूपं एतावता ह्रस्वग्रहणं न्यायेनेव विकल्पेन ह्रस्वश्रवणमनानि इदं तर्हि प्रयोजनं ह्रस्वः प्रत्याह
एव इति स्थानेऽन्तरतमा अनुमाने सति वृद्धिः ह्रस्वप्रदेशेषु ह्रस्व एव भवतीति न कथं स्यात् ह्रस्वो न ह्रस्वप्राप्ति यदि ह्रस्व
देशे ह्रस्व एव भवतीति नियमः प्रथाप्याह ह्रस्व एव ह्रस्वभवतीति ह्रस्वः ह्रस्वादिः शेषः एवं ह्रस्वभवतीति स्थानान्तरतमो नलक्षी
यः इमे एतन्नियम्यमानेऽर्थे हि संज्ञाकरणं न यथा प्रथमं त्रिह्रस्वप्रदेशेषु ह्रस्वभवतीति न पुनः संज्ञाकरणं त्रिह्रस्वप्रदेशे
षु एव ह्रस्वभवतीति यद्ग्रहणात् सिद्धं संज्ञाकरणं पुनः ह्रस्वमेव संज्ञाविधानं त्रिह्रस्वप्रदेशेषु ह्रस्वग्रहणं कर्तव्यं ह्रस्वो
ह्रस्वो ह्रस्वो ह्रस्वः इति ऐचः प्रत्याहारेणाहूति सौत्रमेव लघीयसान्यासेन सिद्धे सति यद्गुरौ यत्नं करोति स तस्य
ज्ञापयति नने शेषे सूत्रयोः पूर्वसंज्ञामात्रं दृश्यति ॥ ॥

स्तुत्यनेन ह्रस्वादेशा इत्यादयः प्रयोजननिर्देशा ततः प्रत्यक्षं प्रयोजनमाभाषते स्माह नगरीतः नन्दनमितो ह्रस्व इत्यन्ये हेतवः ह्रस्वसंज्ञिरूपनीय
ह्रस्व एव इति विकल्पं तथा हि स्वरूपं परमात्मापि परमनुमन्य इत्यर्थे कितिलोर एव संज्ञा एवं तर्हि न इति पि पदहस्तौ ह्रस्वा [illegible]
यमात्मेव प्रतिपत्तिलाघवं भवतीति लाघवोपलक्षणपरं आह्यं दृष्टं ह्रस्वदीर्घप्लुतग्रहणे सति तत्प्रत्यये इत्यादि संज्ञाभ्यामपि नसुलभं ॥ २

अथवा उकोगुणवृद्धी इत्यनेन समानमिदं । वक्ष्यादि प्रकृतीति प्रत्ययस्य तिप्रहणेन विवक्षा । यादृयोगसंज्ञे ते निपातइति पक्षाएतैपरं गंतस्यर्थोऽथ

अथवा किमयमलोन्त्यशेषः आहोस्विदलोन्त्यस्यापवादः कथं चायं तच्छेषः स्यात् कथं वा तदपवादः यदि वाक्यांतरे वचनलोन्त
स्य विधयेऽयमर्थं तिष्ठतो कृत्वरी धेनुस्तु अंत्यस्यैवतिलोपनतच्छेषः अथवानाकासेनुप्रलोनत्यस्यविधयेऽयमर्थं ति अवोकृत्वरी धेनुस्तु नाशे
नस्य वानंत्यस्य वै तितलोपनतरपवादः कथ्या प्रविशेषः कृत्वादिविधिरलोन्त्यस्येति वैद्विप्रसिद्धि चामादि प्रत्यलितवृत्तिगामिरी धेय
जपद्व्यो कृत्वादिविधिरलोन्त्यस्येति वैदृश्विषविक्षा चामादिप्रत्यलितकृ निगमिरी धेयवनप्रहणं कृतेऽयं नविपक्षया रीघेश्यपर्यतोऽत्र अ
नेनस्वाहि नयाप्नोति एवमादीनां रीघः अथवा इतिवक्तव्यं अनंतस्याहि न याप्नोति इतिगम्यारीघः अथवा इतिवक्तव्यं अनेनस्याहि
नयाप्नोति यस्तुनाहि तरपवादः अथवा अत्र पुंसककृत्वा कृत्वार्थं धातुकनामिरीधे धनेनप्रतिषेधः अनयुअत्र पुंसक कृत्वा कृत्वार्थं
धातुकनामिरीधे धनेनप्रतिषेधो वक्तव्यः कृत्वान्पुंसके प्राप्ति परिकस्यप धे दभवति । ऐ अविशि नो अतितुएदे मुवा कृत्वानस्य
लोमिनस्यापि प्राप्नोति यकृत्वार्थं धातुकयारी घे यथाहमवति वीपतरूपतर तिएवे नियतेऽथपते अत्रापि प्राप्नोति नामिरीधः पर्य
हृभवति अयोनो वा कृतानामिति एवं पक्षामिनस्यापि प्राप्नोति नैषदोषः नो पुधायाइ [redacted] येनविधयमार्थं भविष्यति तत्र न
स्वेव नियमः स्यात् किं वपकृतंनामीति तेन भवेदिह नियमान्न स्यात् षणामिति अमनेतन्मत इतिप्राप्नोति अथाप्येवं तु यमः स्या
नोपधायानामीति एवमपि भवेदिह नियमान्न स्यात् अन्यदेतन्मतइतिषणामिनस्य प्राप्नोति अथापुनरस्तु नो नियमः स्या
न् नोपधायाएव नामि नामेव नोपधाया इति एवमपि नियतेऽथ इहैतेऽस्तु का कृत्वास्त्वा कृत्वा निनस्यापि प्राप्नोति ।

पयोजितसे वमसप्रसंग परात गेवपकाएरि भाविशेष्यतेत तत्र अवधाना अस्ति प्रसंगः एवमन्यत्रापि ज्ञेयं ॥ ॥ श्री गणाधिपतये नमः

रजिव

भा॰ कै॰ २ ... तिरत्नैत इतितत्तस्य द्वन्द्वस्य ... त्र्यत्यत्र बहुपदस्याप पंति तस्य स्त्र मतुपत्यर्था नादेर्त्यापिमत्स्वरूपस्याचारा प्राणं पंते नेनद्रुस्वर
११ दुर्योस्ताल एवाने पृथग्योगत्यर्थः ए पपद्यते एतौ दीर्घ कृतयोः [illegible] बतैतिरि दृष्टे वचनं स्यन्स्य [illegible] पनीयर्व स्वनेतु न नक्षत्र व्यपि लिन स्व: [illegible]
स्पृहि प्राप्तस्याह रेक्रमता स्वास्वा एरद्दीर्धो दीर्घः स्वतन्त्रे ले नमैते तथा तैर्घो पिद्रूपसंज्ञा स्यादिति तु रूपसंज्ञा [illegible] द्रवृत्ति पर
तदीर्घेतस्तले वात्वस्तु सति मह तत्त्वा तेष्वितिप्रति पंधश्रेति ... व्यापातदूतस्त हृ एः पुन नै प्रवर्त्तते नैवैवं विधेषि पपेयन प्रसंगयदिलान म

एवं तर्हि हूस्वो दीर्घः सुतरहति पत्र द्व पात स्वच इत्येतत्त्योपस्थितं दृष्टव्यं किं कृतं भवति द्वितीया पाष्टी आदर्शोक्यतेन चना
शेषसूत्र मवारः गत्यस्मार्गीन वार्ते निरोध पितु अवाबागत्य मा एं पावता काप्रवारः इह तावत नपिप्रकृति नाम्नि प्रश्नोत्ति दनिय निरि
हीर्षुमत्य तु माता एनया वं दि ते पयिष्याम एते षां दीर्घो भवतीति इहे ऐनां न पा मद्रू हस्ता लाने धातुरूपामिरीधे हृदा मत्सुमा
एति शेष पिष्याम नपुंसकस्य हृस्वो भवत मन: अनेत स्पेति अहृतार्थे धातुरूपो दीर्घो भवति स्वच: स्वनेत स्पेतिन्याप्रिरोधे
भवतितवच: अनतस्पेतिदृह्रस्वान्न भवति पौं: पेपात इति संतवाद्यि पानैतिपुमः सेसपार्श्व विधीयं ते तेषां त्रिपदः किंकृत
पमेतनत व फिरूप मनुव्यपानं गं एतु ते अलिति फिवर्ते तेनैव म भिहे वं धः दृरिष्यते स्वच: अनु भ व तिद्ध स्वो दी र्वः सुत रामिह
वे भाष्य मानः इति अथ पूर्वस्मिन् योगे च नपुंसके यो मतिकिं प्रयोजनं अनपुंसकस्य संयोगानतस्य मु एष नि हस्य पेत्र न त्रहनोदी
प संयोग नि हस्यर्थं पयते सं योगा नि हस्यर्थं स्वरतनु एषपनिहन्स्पर्धे तो पते एत स्पयर स्प हूस्वस्य विषि हृतिनत्व क मा भवतु अव च सपु संगम निहस्य पंथो
[illegible] तेऽव्यं चैतिनत्व स्यापारे दीर्घो स्यरी ना हृस्विपि भाष्यानुरूपमा प्रदिति॥
ति किम् भिद्वन्त्य दीर्घ निषु स्ववैसर्ग ए परस्य बाधनं भ न वहि रवे विधिः पं संज्ञा चनेन स्वरः पसंज्ञान न्यं हूति सादीप वते एत इरा पेदाकार्षं पनि यथोष पमा
न्वयपूर्व नो पार तं मा हन्त्या एः न्त्रे एकस्य एणतु हस्य संग: वपुडप पाणो ष्यत दद्द एत रसां धर एत नोतिष्ट एताद्द प स्मृतप्राप्त्यावि दीर्घ सत्याव
ः संगः ते ष तोपः कका ले इति विधीय एतादि इस्याद्ध्यभ्या पते वदि जाते पश्य भाण प विकल्प्यति दृश्वंवाजाते पीर माण माथ्यो पते एवं त्र्यलि

[illegible] (inverted interlinear line at top right)

श्री [illegible] निर्दिष्टमिति [illegible] देवी [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] विति [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ननु [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
१८ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] भवति [illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] निपातः [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

भा·कै·१
१८

उद्भवीवसेति स्मृतिप्रकृयो पद पंजस्थले तृतीयाध्याय पा प्रथमे योगः न चानवस्थितत्वात्स्य येणमात्र मूलं यावत्स्थित इति भावः यदपीति
श्रोत्रादि व्यवहार न यामा दी तु भवो न तु कार्येव त्वस्यति कार्यं च संकालें यथा हि महाप्राणोनाचे स्पृश्यात्मन स्वे लभ्यते दैवं
आप्नोति अत्रस्माण स्तू चैरपि व र न्नुम्ने रे णं ख्याप्नोति सिद्धान्तेति यद्यपि ते आसि नु च एसो इति यत्कृतः स्थान मुच्यते तेनायमर्थः

उद्भवी न स्थान नवस्थितत्वात्सं संप्रसिद्धिः उदयमुद्भवी यमनवस्थित पदार्थे कं तत्रैव किंचित्स्यात् स्मैमेव तिकं निश्चितिनी चैक
८ स्थित्वं विधीयानमाह निवृच्चै रो हपसे शेने दं तत्ता मिति तमेवतत्थाधीया न मपरत्र्याद हिमतरं तके न धी चे उच्चैर्वे
तस्मिन्निति एव मुच्चैर्यम न वस्थित पदार्थेकं तस्थानव स्थित त्वात् स्थले नायाम्न प्रसिद्धः एवं तर्हि अस्वरां कृद्धि स्थते आ
या मो दात्त एव मस्तु तत्त्व स्थितिरुच्चैः कृतांगिणा च स्य आयामो गात्राणां निग्रहः दारुण्यं स्वरस्य दारुणता रूक्षता अ
णुता खस्य कंठस्य संवृतता उच्चैः करांगिणश्च स्य अन्ववसर्गो मार्दवमुरुता खस्येति नी
चैः कृतांगिणा च स्य । स्वनवस्थौ गात्राणां शिथिलता मार्दवं स्वरस्य मृदुता स्निग्धता उरुता खस्य महत्ता कंठस्य
नि नीचैः करांगिणश्च स्य एतेरभ्यन्तरां कृतिलं यमयत्नस्य भावा स्य सर्वोच्चैस्त्वात महाप्राण स्य सर्व नीचैः सिद्धं तु समानम्
भूमेवचना तत्सिद्धमेतत् कथं समानप्रकमइति न कंयं कं पुनः प्रक्रम इदं इति [redacted] उच्चैरुत्ते

स्थितिकत्वाद्वि केस्थानक हूरे पर भागस्तु तेउ ह भागेनो कार्यमाणद्दातः अपर भागो निष्प ओ भुरातः ॥ एवं चौच्चैरित्सने नोद
भागे गतोने नीचैरितिपर भागः अभ्यासमधिगस्य पंच्चात्स्वरविशेषः षष्ठीरिवृद्धि ज्ञेयः ॥ ॥ २ ॥ श्रीगणपतये नमः

समा कृसेति समाहरणं समाहारः इति भाव साधनं तं मताकसेति यथा स्युः द्वयोरिति तयोश्च समाहार एव द्वे पदं [illegible] तापधीरि
कचे विसंभवति [illegible] पु इति स्थाने नैरंकारा कार योद्वारा नानुदात्तयो समाहार तस्मा नियमे [illegible] स्थाने [illegible] समाहार तो द्वे
रिति कार्यं द्वकन्या इस्याही स्थानि हारकोपि समाहार एव पदे ते नास्ति यथा प्रथमं [illegible] योगेन [illegible] तथैतंगतो [illegible] तेन नारंते [illegible]

समाहारः स्वरितः । समाहारः स्वरितत्वम् एतेक स्वसमाहारः स्वरित संज्ञो भवति द्वयोरित्याह समाहारो द्वयो
श्चैत्राभावात् समाहारः स्वयोश्चेत न्वर्थं कारणं स्वभावात् नद्वयोः समाहारोस्ति अर्थं पूर्वमेव योगेन पद इति ने
यो वो: समाहारः स्वयोः पृथुदात्तानुदात्तयोः स्थाने एकस्वारिश्यते एवंतद् द्विगुणयोः गुणयोश्चेत्या वयव
रहणात् गुणयोः समाहार इत्येवं तेनार्थं कारणं स्वव पद करणात् स्वरितेति वर्तते॥

र

तः समस्यैकवचनेन समस्योदात्तानुदात्तसमस्यैकारै कारा ता तः स्वतन्त्ररयोः योरपदान्तस्यैकोचलीनेतो दात्तत्वादनुदात्तादिर्भवतः स्थाने एकारेत्तः स्वरितं तेषा
मुदात्ते पदादा विति स्वरितः एवंतद्धीति गुणयोर्नैरंतर्यं योपलं तादपि समाहारः स्वराकरणेनेति पकरणं वत्स्याप्तं नतु स्वरि
तस्यात्रस्वरितः तस्याः पर्वं यस्याप्यस्यानीत् तदपमर्थः पदैर्षु स्वयोः स्वापयोरितिप्रीते नैव संज्ञ दात्तानुदात्तानुदात्तयोरितिनावितानुदात्तं
नावर्णं प्रत्याय पतोनेदु एं॥

२८

प्र॰कौ॰ १ सिद्धं त्रिति गुणिनोरन्योः समाहारासंभवात्साम्यो द्रव्यगुणयोः समाहारस्य पूर्णानिष्पत्तेः सर्वत्रैवं पुनरीति न्यायेन द्रव्यस्य गुणसंबन्धापेक्षत्वात्
१८ पृथक्त्वेनाहितः नैव च समाहारो भवति यतु श्रीपादानि गुणगुणिनोरभेदो पदार्थानां पृथक्पदार्थत्वमनुपेक्ष्य गुणत्वेनैव

सिद्धं तत्सामान्यात्पृथक्त्वाभावात्तु द्रव्येषु समवायः सिद्धमेतत्तत्त्वं स्वगुणसमवायोनाशीति द्रव्यत्वात्समवायः समाहारगुणानां तत्र
प्रत्ययो भविष्यति समवायो नः समाहारः स्यान्नेन द्रव्यस्य गुणान्निर्दिष्टं यतु श्रीपादा द्रव्यस्य तत्पदार्थस्य पृथक्त्वं तत्
पुष्पकाः कालकाश्च ते कालकुसुमा इति सम्यगाहारस्य तत् समाहारः स्वपदार्थत्वेनैव समवायः तत्पदार्थस्य पादौ
पृथक्त्वेन प्रकल्प्यते तत्को दोषः श्रेष्ठपर्णाधीमद्द्रव्येत्योपपद्यते नैतत्तुल्यमेव तत्तु द्रव्यं स्वपदे तत्
तत्रैवं श्रेष्ठपर्णा धीमहे त्रिप्रकारैरभिधीमहे कैश्चिद्गुणस्य गुणैः कैश्चिद्द्रव्यगुणैः कैश्चिद्द्रव्यगुणैः तत्पदार्थस्य
गुणः द्रव्यं कः समवायः पदार्थस्य एव गुणाः तत्त्वे सामान्यमपि नैव गुणा इति समासे गुणत्वमेव एवं
द्रव्यगुणा इति द्रव्यगुणस्य पदार्थस्य एव समानाधिकरण्यमपि तत्र सामान्यमपि

इति अयं पञ्चमो हेतुः सिद्धत्वात् नैव तत्सिद्धमिति द्रव्यस्य गुणान्तरे केवलं समासाभावात् श्रेष्ठपर्णा स्वाहारेण स्यात् राम
अक्षिप्तपदार्थस्य इति भावः सिद्धमिति तत्त्वेन प्रतिपादितं तदेव ध्यानं श्रेष्ठपर्णमिति त्यागपत्रम्॥ २॥ श्री १८

स्यादित्यर्थः अन्यथा हि प्रतियोगिकस्य कार्यस्येव अपेक्षणस्य हेतुत्वे स्वार्थिकत्वं मेव तत्र तस्य कार्यत्वं तेषु रूपं तत्ता गतिस्थिति व्यापारस्य तदा तावत्र सत्वं तेन धा
ना या भुक्तावादि विशेषितं तत्र विद्वत्वं सर्वमितं न केन तत्र सादि सत्वं तेन तेषु सत्वं तत्र तस्य सर्वत्र सत्त्वं तत्र त्यागिकं स्वार्थेन सर्वत्र तस्यैव सा तत्सम्बन्ध तत्स्वरूप तत्र
दितस्य यदिच्छा लोकिनाम् कार्यं विधि स्वाभिन्नत्वं तिन्नितिस्यादितत्वं तत्सिद्धिमि तस्य वेदस्यात् सादिको तु तस्य दोषित्वम् तस्य पदार्थ तत्र विधेयत्वं सत्व प्रत्यक्ष
स्वावि ह न्यायमो ति समुद्रत्वं तत्वं भिन्नं मुख्यादितत्त्व विभेद व्यवहार तत्त्वं तत्र तथा तेषां कार्यं स्वाभित्र तु तत्रैव तत्र व्यवहार तद्विवेक तत्र तो तत्रेषु

स्वादितत्वं कृतस्य तादि तत्र तदीय तत्र स्वस्थसत्वं तदर्थं पुरातन सतुर तत्त्वमहितं तत्कार्यं तत्सिद्धिविशिष्टं स्वार्थं स्वादितत्वं कृतिसत्त्वं तदा तत्त्व विधेय परस्पर तत्र
रं तत्तस्मात् तथा रस्य तत्र तत्त्व तु सतत्र तत्त्वमित तस्य तत्त्वं कर्तृ तेन तत्र विशिष्टं दिव्य तत्र स्यात् तस्मिन् तेन तस्य सतत्र तत्र तत्र
ति इति न तेषु तेन रसति सुतरि क्वादि स्यात् यदि हि स्वार्थं कार्यं स्वार्थकं तस्य तत्र कर्तृत्वं तस्य तस्य अतएव तत्र
तत्त्वात् तस्य तत्र दृष्टान्त तत्कार्यं स्यात् यदि हि स्वादि सुखं तत्र व्यापक तस्य तत्र तत्स्वार्थे स्वादि तेन तत्र व्यापी
तत्र तेन तद्रूपं इत्यादि तस्य अन्यथा तत्र स्वार्थ तत्र तत्र तत्र परस्पर तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्सम्बन्ध परस्परसम्बन्ध न तु तत्
मा तत्र तत्रैव कार्यत्व इत्यादि स्यात् यदि हि स्वादि [redacted] तत्र तत्र तदि
तत्कार्यं तत्र तत्र तत्र तेन तस्य स्वरूप तत्र तत्र स्वार्थ तत्र तत्र तत्सम्बन्ध तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र
विदितस्य तत्र विधेय तत्र तत्र सुतरां तत्र तस्य तत्र तत्र विशिष्ट तत्र तत्र तत्र तत्र

दसुत इत्यादि तत्र विशिष्टं तत्र स्यादिति ॥

तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र स्वादि तत्र तत्र तत्र तत्र
तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र
तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र
तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र तत्र

कि

तुदाना

पत्तेभिदृमितिक्षीवमाहृत्वेन यदोद्भिवेषेसंघसपत्तस्य पुरागेजपिद्दलात्त्वे प्रवृतौभिव्यावद्वपक्षंभवाश्रयः [illegible] रोपइति यदिहृदृष्टोर्पिभित्तो च ए [illegible]
यत्तु संवीपनस्युक्ति [illegible] तथा [illegible] त्यमनवोध्याभिन्नत्वे यद्गुलेनुभवेन [illegible] इति [illegible] वार्दृष्टौरिति यदि
हीने [illegible] तेलि दृत्या [illegible] इति [illegible] इति तथैव [illegible]
वैतरभित्र्यय [illegible] स्यात [illegible] इति [illegible]

एतस्याति [illegible] संबुद्धेयंदृशंपत्त [illegible] इति [illegible] यस्य [illegible] मते [illegible]
[illegible]
[illegible]
म [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] इति
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible]

न सु-ओकार उदात्त इति नेह मपूर्वे निधाने स अनेकाचर एवं तु वरस्ते नेकपा ओदात्त ओंकारस्य पाल स्वरित स्वरो तं औम स्वाहा न इति तु स नोर्व त्वं नभवति न स्वाप तत्सु
ग्रिवचनादित्वात् ह्रस्व आद्यं नं चवा मे नित्य तोदात्त स्वरित नेतो वनोव स्वेनान त्ववदेशस्य तु उदात्त स्वरितार तु उदात्त स्वस्ति नु इति स्वरित स्वरा
रात त्वं आकार स्य आकार इति ह ते तदनु भावे पर न आकार स्वर गत्वा दत्त स्वरितं इति आकार स्य स्वस्त एव तस्मा रहरा तो तद् इति स्वरितं निधाने
पर्वं च तत्र त्वरि ते वस्तुतः ने सो दात्त नि धाना नाम् [illegible] सा त्वे नेति अनेन तत्र [illegible] म त्रि पदे त्रि स्व व मपवन्न तं निति मपद त्रिस्व स्वापे त्रितत्वे त्रि निघा
ते नि धानान् सुप्य परणामिति सुप्यतः परो चे व्य त्वे पा निस्व पं स्व रह तिर तं तत्वा तं ने रात त्वं [illegible] निमेत इति स्व रे वा च निर्दं अस्य नि निष

न सु प्र तत्त्वापनं सु ब्रह्म तत्त्वापायो पोत्कार उदात्तः सुब्र तत् एव वा मोकार उदात्त नो भवति सु तु तत्त्वं ओकार स्य आदात्ते पुरति म्व आकार स्य
स्या ते पराहि म्यो दात्त नो भवति इं हु ह्रस्व आद्य ऊ नकार ते चे हुं ईद् उदात्त नो भवति ई इस्व आग उ हरि व आद्य ऊ मपवन्त ते आधुद्धमपवन सु
साप्तत्त्वापंतः सुस्वाप तत्त्वामेते उदात्त नो भवति यद् ईसु स्वा अह ईसुम्मा स्वत्वा निमंतः अशोरि स्मेत उदात्त नो भवति गाम्यो पजते गाम्यो
पजते आसु स्पृस्मतः असुम्मे स्मेतद् उदात्त नो भवति तात् पितापूजते स्थां तस्यो पो त मे त स्थांत स्थो पोत मपुरा ते भवति अस्यापूस्य ताम्यं
स्व पिताप जते वा ना पुष्ठपत्स्य वा ना पुषे म स्य स्यांत स्यो पोत्त म पुराते भवति दैव हु तस्य पिताप जते दैव [illegible] स्य उदात्तः
दैव ब्रह्मणोर नु दात्त तस्मै दैव ब्रह्मणोर नु दात्त त्व मे कह उदि ति दैवा ब्रह्माणः दैवा ब्रह्माणः ॥

मां ते पन त्वं [illegible] इति त्रि त्वो दात्त नेया मे अंतो दात्त त्व विधिः असुम्वेति पद मं तो पत्न ह गु मे तत तो हे रिति पद वेद दात्त तं मां सं
दैव ब्रह्म असु दात्त त्व मे व इति पे दैवा ब्रह्माणः इति पद पो वें [illegible] पद पाद गृह्म दादि पद न स्वा वे त्रि त स्वा पिघुमा न त्वा द्वयो पद पो
रा मंत्रि ता परात्त ते स्ते पादिमाते स्वरित त्व पढते न आद्यु दात्त त्वे क्रि पते पदा तु दैवा ब्रह्माणः इत्येन पा: समना पो रिकु उदात्त नु दात्त पंति पोप
च व ने व हुं व व मि त्रि प स्ते वि प मा न त्वा दा मं त्रि त स्येति निपात स्थान दृत्वा आन्ते ओर्प इत्य स्व त मपि ति मते भेद प्रवृ तो न्ता यें मे व इत्यक्ते ॥

स्यादि धेनुकयोरिति पञ्चमेप जैतिततसंख्यापाविवक्षितत्वात आदिशे बहु इति - यत्रवतत्वादिरहतातः चैवमिमितत्वल्लोहितोपोवर्णरक्तादिशिस
ति तस्मात्तरीशवतुरातो अत्र लोर्थ अतुरशाततः शक्षिपावतुरसौततः एवकारः सरितः ततः परएकोनुशातः धेनुकयोरित्यत्राहिशहेनेहित
७ मुच्यते एकवत्वे नवैकुलतेनहिलोएकते चसतोत्व पे ॰ वेति तत्रशहो ॰ चप्रधानवाची पञ्चपदहसमाप्तोति संख्यानविवक्षतेते येहाचोस

संहिता ते
स्वरितत्वं हिताथामतुराखानो स्वरितोपामनुशासनान्तिति तैं धेनुकयोरेकस्तुमनवनं संहितालोहिनायामनुरातात्मानिति वेधेनुकयो न
रैकस्थलेवकथं प्रापि ते एवः ॰ विदिवनः कारणेनसिद्धाति बहुवचननिर्देशात बहुवचनेनाचनिर्देशः क्रियते तेनेवाह
नामेवेकस्थलेस्यात धेनुकयोर्नस्यात नेपशेपः ॰ चनिर्देशत्वं धेनुकयंचुनरुक्ते नेवचनामनिर्देशः क्रियते तथाहि तेस्यात
कारीचनवांक्षेदेवीच नातरीयकत्वादवबहुवचनेननिर्देशः क्रियते अवचयपवाक्यविहितत्वादनेपि वावचनेननिर्देशःकृ
तेषः इति ॰ नयथा कश्चित्स्त्रशांध्यो शालिकल्पवंस पलालमप्युपमाहरतिनांतरीयकत्वात्तथायाद्वारेपलालमुपमुपलाला टा८
स्युतभजतितथाकश्चिन्मांसार्थीमत्स्यान सकंटकान्सशकल्पानाहरतिनांतरीयकत्वात्तथायाद्वारेपलालवसरापशल्यकंटकं
कनु[redacted]लजाति एवमिहापिनांतरीयकत्वातबहुवचनेननिर्देशः क्रियते अविशेषेधेनुकस्थलेवचनं॥

धेनुकारीवेति असत्वंबहुत्वसंख्यायां बहुवचनेस्यादितितद्विवतिरणोवं मात्रनिर्देशात्तं त्रमितिवचनात्तदेवाविवक्षितमितिवि
रोधइत्यर्थः [redacted] नातरीयकत्वादिति शाइसंख्याशयेप्रेवात्रबहुत्वंविवक्षतेनतुकर्मेसिद्धयइत्यर्थः तुपय
लालानीति तुषसहितानिपलालानीति तत्तुरुषः इंहेतुजातिवाचिनोरेकवद्भावप्रसंगेः एवंचाकल्पकंटकानिति॥

मेवन२

कि॰१ अस्याहितानामिति सारितासितिपंचमीनिर्देश रंनंतरस्येव नकार्यैराभावमिति इमंमेगंगे इमन्त्रे शब्दानुस्वरितान्तपरस्यैव नास्यैव नानेतर स्मुस्वारान्त
७ नित्यादीनां व्यवधानात्स्वरितपरः कशेषनिर्देशो पर्युति सौत्रमंरंभपत्तेनवर्तनं त्रजो वाहानेनैकशेषः कि पतेन्ननुदात्तमुद्गरन्तुदात्तानामिति
र्देश॰१ स्थिते एकशेषे पुनरेकशेषः स्पाहृतिपत्तृत्वयेणतु प्रस्वारख्यानेसहनैतास्थाया यामिति वहुवचनं हुता। तत्रस्थैकार्दिवहुप्पुत्त

अविशेषे रीकवचनमिति देवदहितानामप्रसिद्धिः अविशेषेऽस्यैकवचनमिति नैषमुद्दिहितामैनाकवचनंनप्रवर्तेति इमंमेगंगेयमु
नेमरस्वति शुतुद्रि अनेकमपीनितुवचनासिद्धं अनेकमपि एकमपिस्वरिताः स्यरंतु हितानामेकवचनितिर्भवति इति वक्तव्यमिति
युति सत्त्रं तर्हि भिपतेपधान्यायमेवास्तु ननुचोक्तं स्वरितात्संहितायामनुदात्तानांइतिवैचित्र्ये कथं रेकवचनवच
नं अविशेषे शावेच्य वहितानामप्रसिद्धिरिति। नेषदोषः कथमेकशेषानिर्देशोयं अनुदात्तस्य चानुदात्तयोश्च अ
नुदात्तानां चानुदात्तानामिति॥ एवमपि षट्प्रभृतीनामेव प्राप्नोति षट्प्रभृतिषु ह्येकशेषः परिसमाप्यते अ
केवासपरिसमाप्तिरंदेतिक्ष्य कुर्यारपि भविष्यति॥ स्वरितात्संहितायां॥

ये॰

रितात्परस्यान्तातेएनं तर्यैरणोपलंभात्सर्वैषामेकवचनस्वराप्तिः स्यादोषाभावः एकवमपीति सहविवक्षायामेकशेषविधानात्
तस्मसुरितानांकार्यप्रसंगः प्रभृतित्रयहशेन चैकशेषवाकिंतु दात्तानामित्यनेनचतुरादयोप्यनुदात्ताः सत्यंतु इति दर्शे
पतित्रयेकमिति निर्देशः एवसह विवक्षा॥ काचीप्रहतिक्ष प्रत्येकं पचारेवरेणैवि समुमित्राभोः स्यंतामित्रुकेरेवर

नवहूरद॰

आदेचोतादिलोप इति विभेदेति णलोपः पदकृत्यहलेनैवनिवृत्तिः ॥ निष्पत्तीस्यर्थः सणिओत्रिति पदद्वयेचोदाहरणमेववमेवेदत्तमितिलिका सा
दे: कनचनेति शुगपवादोलोपविधानस्य नैत अन्यथा एतदनस्तु किलिदेणविधानमनर्थकंस्यादित्यर्थः पद इतिनदस्यर्थित

पदकृत्यालपत्वात्पः अपदकृत्संज्ञायां हल्गुग्रहणं स्यादिलोपे हलो ग्रहणार्थं अपदकृत्संज्ञायां हल्गुग्रहणं कृतेषं एव
हलपत्वात् पदकृत्तेलोभवतीति वक्तव्ये किमर्थो जनेलादिलोपे हलोग्रहणमितिचेदादिलोपे हलो ग्रहणं न कृतेषं मन
तिहलु ग्रहणं भ्वादीनां पदकृत्तिस्य पदकृत्हल इति अपदकृत्सेलेव सिद्धं सणिओत्वेजनार्थसल्पग्रहणं कृतेषं किंपुनर्ग्रहणेन ओतु
किमुग्रहणं न कृतेषं भवति एवतर्हि पाये भिन्नेलोपविभ्लुगणिओरिति अपदकृत्स्येवसिद्धं ओणिओत्तु गर्थे [redacted] भिति पेसः
तिपमगः अणिओल्तु गर्थे भिन्नेवेवोतिप संगोभवतीति हलीपिका भ्रोति यश्चासात् नेर पत्वेमाणवकः पदंच्छाह्वतइति वनेनाणा
मर्थ्योत्रभवितिष्यति वनेन आमाण्यादिति येतपदः निवृत्यर्थं वचनेनैव चान आमोण्यादिति येत पद निवृत्तपुंमेतत्स्यात् तन्नाणो
मा भूदिति येत्वादिषु वचनात्सिद्धं पयेतानन्त ग्रथो जनेनं स्यात पेलादिषु वा स्यपाठकृपीनंतेन्यथा ह्राद्न्येषा मेपि पकृतेनि
वेति भवेतितिएवं सिद्धे सतिप दर्थं गणा शामिनत्ततस्यापवस्यार्थः नोस्यलुगभवतीति तान्येतानि वोणिप ग्रहणानि भवति अपदकृत्सं
ज्ञायां हलग्रहणं कर्तव्यंस्यादिलोपे हलोग्रहणं नकर्तव्यं अणिओल्तु किंग्रहणं कर्तव्यं अलग्रहणे पिवेति समाणे तान्येतानी
णिग्रहणानि भवंति अपदकृत्संज्ञायां अलग्रहणं कर्तव्यं स्यादिलोपे हलो ग्रहणं कर्तव्यं अणिओल्तु किंग्रहणं न कर्तव्यं भवतेत्य
पदकृत्यग्रहणं कृतेष्वंतत्र नालिलाघवं दत्तोतिशेषः अयमालिविशेषः अल्ग्रहणे किंयमाणे एकग्रहणं न कर्तव्यम् ॥

तिपञित्रोत्वेति यासस्य पकृतेवाधनार्थं एवं चने [redacted] सानसवनकृस्यादेवेत्यर्थः ॥

लक्षणा ऽभवतीति यत्वमपि शेषग्रहणमत्र यदकरणविधितदंतविधिप्रतिषेधार्थमिति प्रकृतः इदं तु कश्चिदनुमानमिदं परत्वादिति अल्ग्रहणसामर्थ्या
दिति यथा तत्र सत्यात् केवलस्य चाग्रुत न दृष्टा तेन तत्संग्रहणं न नाकिंचित्करमिति न वैयर्थ्यात् कर्तृत्वादिति ननु इदं तु त्वाभावादुकारस्य च नामिति
नैयरोधः अपि सामर्थ्य विशेषणमिति किं वा द्विमुभजपर्यन्तेषु निर्दिश्यते ननु च कृतस्य संहलग्रहणेन हलः नानुपदेशेन यथा गुणे सुहल्स्वरगु
हत्वात् हलं वैशि हलः या भाव्यात् तस्य परस्य विशेषणत्वादित्यर्थः किं चादिष्वजन्तरु पैकमस्या पुपणात् यै गां वै तत्स्य नोट हलशब्देन तद्दर्शना
योगि न तेषां हल्ग्रहणसामर्थ्यादिति किंचादृश्यो हि हल्न्तो हर्दिशि त्यादौ विश्लेषयोर्वीति किमनेन व्यवच्छिन्नं स्यादित्यर्थः हलंतस्य

लक्षणान्नभवति दर्शितो विधिः अनेनयः यत्स्यपः किं न कृत्स्नमेतत् नहि कथमनुमानं गम्यते अल्ग्रहणसामर्थ्यात् यदि च योन्य
चान्यश्रुतं तस्मात् अन्यग्रहणमनर्थकं स्यात् हलग्रहणे पितृक्रियमाणे एकग्रहणं व्यर्थं लक्षणान्नभवति तदित्यर्थः आह किंः
हलं तयः यत्स्यपः किं न कृत्स्नमेतत् नहि कथमनुमानं गम्यते हल्ग्रहणसामर्थ्यात् यदि च पोचान्यश्रुतं च स्यात् तत्र ग्रहणं
मनर्थकं स्यात् यत्सस्य हल्ग्रहणस्य प्रयोजनं न किंचित्तत्स्यपूर्वात्संनिकर्षात् इति एवं ता हि सिद्धे सति यद् हल्ग्रहणं क्रियमाणं एकग्रहणं करोति तत् ज्ञापयत्याचार्यः अन्यत्र वर्णग्रहणे जातिग्रहणं भवतीति किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनं इदं दीर्घग्र
हणस्य जातिवाचकत्वात् सिद्धमित्यर्थः तदुपपन्नं भवति अयं तके ऽन्यत्र सर्वं ॥

यथास्यादिति तत्र श्वासस्यैकग्रहणे हल्यादिस्यामैतिलोपः स्यादिति किन्तु तं हल्ग्रहणे क्रियमाणे एकग्रहणं अल्ग्रहणेनतु कि
यमाणे न कर्तव्यं शक्यं तु तत् आपन्नोर्चित् दर्शितं भाष्ये यत्र यत्र तत्र विनिपातनं एकग्रहणं अल्ग्रहणे न संपितत्स्यापि मं दस्युद्दीनां
मैत्रे यद्यपि पुनरिदंविवतत् यत् कपरे शेषुहलग्रहणेन सिद्धे संज्ञापि धाने विस्पष्टार्थं वर्णग्रहणे तन्मात्रस्य परिभाषा न चैव स्यादिति
पि वा मिहकर्मस्तल्लेन चाग्रहणः पराधे सामान्यात् परिभाषा मे तालेन तदर्थं न क्रियते इत्यर्थः ॥

तत्पुरुष समासैकार्थत्वादिति भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तयुक्तस्यानेकस्य शब्दस्यैकस्मिन्नर्थे वृत्तिः सामानाधिकरण्यमुच्यते नीलोत्पलादिषु तत्पुरुषए
कृष्णे तु सामानाधिकरण्यमनुपपन्नं चार्थे पदानां तु सामानाधिकरण्यमुपपद्यते तत्पुरुषे तु तेषां नास्ति [illegible]कपदमिति परशब्देनापेक्ष्
यते एकार्थ्याभिप्रायः ॥ अथ वा समासाद्भिन्नं तत्पुरुषत्वं समासैकपदमुच्यते [illegible]विभक्तिलुगिति एकुकारकत्वाभिप्रायः तत्पुरुष इति ननु
मुख्यस्य तत्पुरुषस्य पदान्तरेण सामानाधिकरण्यं सम्भवत्येव एतत्पुरुषत्वं कथनं नरा शीनकर्यो गणस्य ग्रहणे प्रयोजनः तत्तु

तत्पुरुषः समानाधिकरणात्तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारय इति चेन्न समासैकार्थत्वात्तस्य प्रसिद्धिः तत्पुरुषः समानाधिक
रणः कर्मधारय इति चेन्न समासैकार्थत्वात्तस्य प्रसिद्धिः एकोपमर्थे तत्पुरुषो नाम अनेकार्थोऽपि च सामानाधिकर
ण्यमिति तत्पुरुषः सामानाधिकरण्यात् सिद्धमेतत्कथं तत्पुरुषः समानाधिकरणपरः कर्मधारयसंज्ञो भवतीति वक्तव्यो ॥ सिध्यति
तत्तु तर्हि प्रतिपद्यते यथा न्यासमेवास्तु ननु चोक्तं तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारय इति चेन्न समासैकार्थत्वादप्रसिद्धिरिति
नैष दोषः अयं तत्पुरुषो ह्यनेन प्रागेव कस्मिंश्चित्कोपस्मिन्नेकपदमेकत्वमेकविभक्तिरिति तेन अर्थान्तराच्यावर्त्तमानतत्पुरुषा रू
वोऽपि प्रतिपन्नः तत्पुरुष इति तत्प्रसाद्द्यार्थत्वा[illegible] न सोऽयं ग्रहणं तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः ॥ १

[illegible]रुषस्य पदान्तरेण सामानाधिकरण्यं वदिरंगं तु वृत्तिपदानामिति तदेवाश्रीयते तत्र सामर्थ्यान्तत्तत्पुरुषशब्दो गौणार्थ[illegible] वृत्ति
पदं गृह्यते तेन समासावयवानामेव पदानां कर्मधारयसंज्ञा विधीयते तत्पुरुषापेक्षवाक्यपरिसमाप्त्यापरमतत्पुरुषस्यैक
कर्मधारयसंज्ञा न त्वपसर्गे तत्पुरुषसंज्ञाप्रकरणेऽस्यैकाग्रहणात्समस्तसंज्ञाधिकारात्तत्तत्पुरुषसंज्ञाया बाधो मा[illegible]दिति ॥

प्रथमा ॥ अनिर्दिष्टं शास्त्रप्रथमायाः इति समासैकदेश प्रथमानिर्दिष्टं भवतु महीति प्रसक्तानु समासे प्रथमाविधौ पते न तस्याम् अनमासे भवतुः समासे हि दूतेन
तेन पूर्वप्रथमान्तं लक्ष्यते तेन तत्पुरुष प्रथमान्त अतएव पंतेन प्राचविभक्ता प्रथमानिर्दिष्टपदे तस्याप्ती पमाणे कृत्वाश्रितदिशब्दे पूर्वनिपातं तेन ता
स्यात न च द्युगत्वस्य निर्दिष्ट ग्रहणेन ता नर्थक्यं स्यात समासे प्रथमान्त तत्पुरुषे तेन मिति च तु सं स्यात अतएव पुरुषार्थे समभवान् तो गौ रोध ये तेन स्यु
ते स्वयं अतस्य विधायि इति निर्दिष्टाये कृ पा समासस्य धारत्वात्प्रथमानिर्दिष्टस्य तत्पदे यो उपसर्जनसंज्ञा प्राप्नोतीति भावः ॥ अतः कुमारीमिति

प्रथमा ॥ प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमिति वेत अनिर्दिष्ट शास्त्रप्रथमायाः समासे संज्ञा प्रसिद्धिः प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमिति वे
दनिर्दिष्ट शास्त्रप्रथमायाः समासे उपसर्जनसंज्ञा अप्र सिद्धिः नहि कृत्वा दीनां समासे प्रथमा कस्य मः इह द्वितीयः द्वितीया ने वचनात्
सिद्धमेतत् कथं समास विधाने प्रथमानिर्दिष्ट मुपसर्जनसंज्ञा भवतीति चेत् तत्र अंतेन निर्दिष्टं तत्र ये अतस्तात्र्य पर्याप्तताश्रित ते नतावद्वे
किं कारणं तावत्पर्यन्ते शब्दस्य प्रविभज्य निमित्ता साधे शास्त्रे समास इति अतएव धौ प्रथमानिर्दिष्ट शास्त्रतो न्यत्री पसर्जनसंज्ञा प्रसंगः यस्य
विधौ प्रथमानिर्दिष्टशाः किं पतेन तो न्याश्रितस्या उपसर्जनसंज्ञा प्राप्नोति एतः कुमारी अतः कुमारीश्रितत्वाकार समासार्थ तो ते प्रथम
निर्दिष्टं तस्य प्रथमासमासे उपसर्जनसंज्ञा प्राप्नोति सिद्धं तु प्रथमाविधौ ते प्रतीति वचनात् सिद्धमेतत् कथं प्रथमाविधौ प्रथमानि
दिष्टं तं प्रतीत उपसर्जनसंज्ञा भवतीति वक्तव्यं तत्तो हि वक्तव्ये वक्तव्य उपसर्जनमिति अतः अस्मिन् शास्त्रे पते संज्ञा ये नाम पते न तत्पूर्वपदः
न प्रतितेन द्धा पूर्वी हि संज्ञा करणं तत्र महत्याः संज्ञायाः करणे एतत्प्रयोजनम् अन्वर्थसंज्ञा यथा विज्ञायेत अप्रधानमुपसर्जनमिति [redacted]
[redacted] प्रधानमुपसर्जनमिति च संबंधि शब्दो वैतौ तत्र संबंधादेतद्गन्तव्यं प्रतिपदं प्रधानं तं प्रति तदुपसर्जनं संज्ञा भ
वस्य उपसर्जनं वेद कृतम् स्यात पूर्वनिपातविधस्य तं वार्त्तिं शिश्रितेत्यादिना इह समासनिधौ निश्रितादि संबंधिन्यः पूर्व अतः तौ न अंतिमाः कृत्या प्रधानमुपसर्जनं तु
पूर्व ईहि निम्ने पद्यामयी पत्रदलपद्यः पद्ये वर्णकाधो दृष्टिप्रमाणे तत्र पुत्रा पूर्वम् इति उपसर्जनसंज्ञा प्रधानत्वेन प्राप्नोति तेष पदोषः अर्थात समाहि
हि पत्र सो पदं संभवति तत्र शब्दतिविधिविता के रूपवर्तते अर्थप्रत्ययविधानसामर्थ्यात्रिमिति तत्रिप्प तो प्रधान कर्मी यत्र विचारमोपसंज्ञा समस्याद्दो नाधि

अथ यत्रेति परिहारांतरसद्भावादेतदुच्यते अनर्थक्यप्रसंगेन क्षेतरपि सिध्यति पक्षांतमोक्षेति पूर्वनिपातप्रकरणइदमु
क्तं तत्र हि पूर्वनिपातः प्रत्याख्यायते तेनवाभिप्रायादर्शनाद्भिक्षुपाध्याय अतेतथापि राजदन्तादिषु पूर्वनिपातो न पुत्रपुरुषस्य [illegible] ए
वं हि वाक्ये तृतीयासमासस्येव कार्यता भवति अस्य पावाक्य समासयोर्भिन्नार्थता स्यादित्यर्थः तथा हि पुत्र [illegible] राज्ञा ये द्

अथ यत्र द्वेषव्यंसे तेकस्मात्तत्र प्रधानस्योपसर्जनसंज्ञा न भवति राज्ञः पुरुषस्य राजपुरुषस्येति पक्षांतयो
श्चोपसर्जनसंज्ञे के विसुके पष्ठे तयोः समासे त्वर्थो भेदः तत्प्रधानस्य पूर्वनिपातइतीदं वेनचेदमकृतं भवति
उपसर्जनं पूर्वमिति अर्थभेदाभिन्नत्वादिति सूत्रप्रधानस्योपसर्जनसंज्ञा न भविष्यति यद्यपि तावदेतदुप
सर्जनकार्यं परिहृतमिदमपरं प्राप्नोति राज्ञः कुमार्याः राजकुमार्याः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति ह्रस्वत्वं प्राप्नो
ति पक्षांतरे किं तु क्तेऽलिंगमिति शब्दप्रधानत्वादिति नत्रौपदेशिकस्य ह्रस्वत्वमातिदेशिकस्य त्वर्गं
१२२ भविष्यति प्रथमा निर्दिष्ट ॥

तोऽ
याप्रधानमेवात्रेति नासौ भिद्यते राजापेक्षया नव्यतिरिच्यते तत्प्रधानस्यैवाप्य राज्ञः पूर्वनिपातः शब्दशब्दार्थाविति ननु चे
तेत्तत्र प्रत्याख्यातं परमपुर्वादिरित्याहो द्वौतिपा र्थेस्मानामिति एवं तर्हि अप्रवेशास्यपरिहारस्योक्तत्वादत्र सूत्रे सिद्धका
अनर्थका नरुक्ता ॥

श्रीनृसिंह[illegible]

1 [illegible]

[illegible] [redacted] [illegible]

[illegible] इति श्रीमहाभाष्ये प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीयपादे प्रथममाह्निकं ॥

[illegible] इति [illegible] भाष्यप्रदीपे प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीयपादे प्रथममाह्निकं ॥

अर्थे अभिधेयवस्तुनो ऽर्थविशेषस्य अप्रयोजितत्वात् धातुप्रत्ययप्रकृतिवर्णसमुदायस्य एतद्भवतः प्रयोजनमविद्यमानत्वादर्थवद्ग्रहणं न स्यादिति कस्मादर्थवदिति व्यप
देशाभावेऽपि अस्ति इति वाक्यसंघातस्य पर्युदासः सामर्थ्ययोगेन अर्थवत्त्वात् प्रत्ययोपसर्जनप्रातिपदिकस्यार्थवत्त्वमिति भावः अवयवानामर्थवत्त्वे समुदायस्य प
दैकदेशत्वं दृश्यते कथं हरिणोऽयमित्यादौ तत्र समुदायेन पदस्य समुदायो न पर्यवसायीति वाक्यस्य समासाभावे प्रतिपत्तेः किं वाक्यमिति सत्यं कर्मादि
षु स्यादिति अर्थाभाव इन्द्रत्वं वाच्यं स्यात् न भविष्यतीति प्रश्नः कलमिति तत्र धातुरिति नेतस्य प्रतिषेधो भविष्यतीति नेत्यस्ति प्रतिषेधे भक्तेर्थ
भेदेन च तिथ संयोगेन च प्रतिबन्धे धातुरेतस्मिन्नियमः अर्थभावः अविशेषेण शब्दरूपं प्रयुज्यते तत्र धर्मनियमः प्रकृत्यर्थे प्रत्ययार्थे
च नियम इति स्यादेव लाघवमिति रत्नाकरे प्रकृतिसंपातसंज्ञायां कल्पनायामर्थवदिति तदर्थनामधेयं व्यापकत्वेन तत्र एकदेश

अर्थवदधातुरप्रत्ययः अर्थवदिति व्यपदेशाय वर्णानां मा भूदिति वचनात् धनं वनमिति नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपः प्रसज्ये
त अधातुरिति किमर्थं अहन् वृत्रं अधातुरिति शब्दस्य प्रकृतेः संज्ञा न भवति अहन्निति आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयति न धातो
र्प्रातिपदिकसंज्ञा भवतीति यदयं धातुप्रातिपदिकयोरिति धातुग्रहणं करोति नैतदस्ति ज्ञापकं प्रति पिकार्थमेतत् स्यात् अ
पि काकः श्येनायत इति ॥

भक्तिः समुदायस्य वाक्यार्थगतमेकत्वं तस्याप्रातिपदिकत्वमेव विवक्षितमेकत्वं ततैकैकस्य प्रातिपदिकसंज्ञायामेव विभक्तिर्भविष्यति ॥ अनर्थ
कस्तु प्रातिपदिकसंज्ञायां प्रकाशयितव्यस्यार्थस्याभावात् समुदायादि वर्णानां विभक्त्युत्पत्तिप्रसंगः नलोप इति विभक्तेः लोपवर्णान
भ्युदितः समुदायस्य प्रत्ययप्रातिपदिकसंज्ञायां तदंतभावात् धातोरभावात् नलोपः स्यात् [illegible] प्रसंगः अह
न्निति विशेषादिति लघु हि राघवस्यामरणमस्य धातुभक्तत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायां सत्यां नलोपप्रसंगः नकारान्तस्य यदिति प्रत्ययान्ते
नान्नपदिके विधेः संज्ञायां सत्यामिति नलोपे विधीयमाने प्रसज्यते तस्मान्नाप्रत्ययस्य इति विशेषाभावात् धातुग्रहणं करोतीति पुनः
पतीत्यादिषु प्रातिपदिकत्वाय एव कृतिरिति भावः श्येनायत इति अप्रत्यय इति निषिद्धा प्रातिपदिकसंज्ञा ॥

१ [illegible]दित पदरणमिति तद्दित पदसमुदायो नेपमायं [illegible] प्रतिषिध्यते [illegible] इति अत्र सपातु [illegible] प्रसंगः [illegible] पदस्य मग इति [illegible]
नेके पदमास्मिन्नित्यनेकपदरसमुदायस्य [illegible] प्रसंगः [illegible] प्रति पदं तु [illegible]
पृथगात् समुदायस्य तु निषेधो न प्रवर्तते प्रत्ययपदणोपस्या [illegible] इति वचनात् समुदायस्य प्रत्ययस्य [illegible] विधानात् प्रत्यये [illegible]
विधाते प्रत्ययो यस्मिन् सोयम प्रत्यय [illegible] तेनपूर्वस्य [illegible] समुदायस्य निषेध प्रसंग [illegible] समुदायोत्रा

अत्र समयशोनि [illegible] इति [illegible] समुदाय [illegible] प्रत्यये [illegible]
[illegible] इति [illegible] प्रसंगः [illegible] इति [illegible]
ति [illegible] समुदायो [illegible] समुदायोत्र
[illegible] समुदायस्य [illegible] समुदायो [illegible] समुदा
क्व [illegible] क्व
[illegible] समुदाय [illegible] तं
[illegible] समुदाय [illegible]
क्ष [illegible] लुप्यते

[illegible] समुदाय [illegible] प्रसंगः [illegible]
[illegible] इति [illegible] समुदाय [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति वचनात् तस्मा [illegible] तत्र [illegible] समुदाय [illegible]
[illegible] इति [illegible] लुप्यते [illegible] समुदायो [illegible] समुदायस्य [illegible]॥

अपि च हार्दमित्यत्र गौरवमिति [illegible] पीति । अपि चेद्गतिपदार्थानां समन्वयावगमात् नैव पदार्थादिति पदानि तं समवेत [illegible] पदार्थ
एवं [illegible] संनिधि [illegible] वाक्यार्थ इत्यर्थः । न तु [illegible] लीति अन्यः [illegible] संबंध स्यादिति [illegible]
वाक्यार्थविषय [illegible] पदार्थं संसर्गे [illegible] इत्यर्थः

एवमपि वाक्य [illegible] प्रतिपत्ते [illegible] संलापः [illegible] इति
[illegible] अपि च [illegible] पदार्थ [illegible] पदार्थान्वय [illegible]
[illegible] पदार्थ [illegible] पदार्थ [illegible]
[illegible] निर्दिष्ट [illegible] निर्दिष्ट [illegible]
[illegible] निर्दिष्ट [illegible] निर्दिष्ट [illegible]
[illegible] इति [illegible]
वाक्यार्थः [illegible] अपि च [illegible]
[illegible] भविष्यति [illegible] इति ॥

[illegible] इति पदार्थसंसर्गरूपो वाक्यार्थ इत्यर्थः । अत एव [illegible] शाब्दबोधे वाक्यार्थ एव मुख्य [illegible]
[illegible] पदार्थ [illegible] ॥
शब्दार्थः

[illegible] पोमेनार्थे [illegible] [illegible] भवति [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] प्रतिपेध विधिः [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible] ॥ त्या

[illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] ॥

ईश्वरतोप्यनंतरमित्यादेः सुबंतसमुदायस्यैव वाक्यत्वनियमेनानिष्टमिति स्यादित्यभिप्रायेणाह सुप्तिङ्समुदायस्येति तद्धितस्योपि नतु समर्थसंज्ञेयं समासं
तो हृत्वार्थं चेषु शेषः समासत्वादेव प्रातिपदिकत्वंसिद्धमिति नतु न्यायतौ पक्षयो विधाय समार्थमेतद्वयमस्येति तिङ् समुदायस्येति पदसमुदायस्य समर्थ
प्रातिपदिकसंज्ञा तेन समासः व्याख्यातो भवति तत्रस्य समासे नतु न्यायतो पाणिनौ सर्वे यो वा स्यादनियमात् वृत्तिरिति इह समर्थः समर्थः समर्थ इत्यर्थः॥ अ
सुप्तिङ्समुदायस्य तर्हि प्रातिपदिकसंज्ञा प्राप्नोति सुप्तिङ्समुदायस्यापि प्रातिपदिकसंज्ञाप्रसंगे तर्हि कर्मणात्र दहलमामी स्यादे
कृतौरं योभिरक्षति इति नुन्धि प्रमापणेभविष्यति एतस्यैव सुप्तिङ् समुदायस्य प्रातिपदिकसंज्ञा भवति नान्यस्येति तिङ् समुदायस्येत
र्हि प्रातिपदिकसंज्ञा प्राप्नोति तिङ् समुदायस्यापि प्रातिपदिकसंज्ञाप्रसंगे आख्यातमाख्यातेनक्रियासातत्ये इति तत्र नियम
मो यं भविष्यति एतस्यैव तिङ् समुदायस्य प्रातिपदिकसंज्ञा भवति नान्यस्येति अर्थवत्सूत्रेणोपपद्यते केवलेनो केवलत्वं श्रेपि
ता नोपपद्यते तदुक्तं प्रकृतिप्रत्ययौ केवलेनानवकाशात् नकेवलेन हतश्चोक्तं नार्थोऽसत्ते केनहि तत्प्रत्ययकेन वाप्रत्ययेनानिसं
संबंधात् केवलस्याप्रयोगः तत्र वाक्यदोषः किंकारणं प्रत्ययेन नित्यसंबंधात् नित्यसंबंधात्प्रकृतिर्वा प्रकृतिः प्रत्ययः प्रत्यये
न नित्यसंबंधात् केवलस्य प्रयोगो न भविष्यति अन्वयव्यतिरेकाभ्यामनुगतं अन्यद् केवलस्य शुद्धं तदर्थं तत्रोप
पद्यते केवलेनाम्ववादित्वभिवानस्माभिस्थितिः केवलस्याप्रयोगे हेतुमाह एवं वक्ति तत्र महलाद्यो घते समुदायस्यापि
[redacted] प्रयोगारदयवानामप्रसिद्धेरिति॥
वृत्ता संज्ञानिमित्तत्वेनैवोपात्तात्वात्संवाक्यस्यैव पदस्य वाकेवलस्य लोके प्रयुज्यमानत्वोपपद्यते न तु प्रकृतिभागस्य केवलस्य प्रयोग
भावादर्थावरव्यवदा[redacted]र्यत्वात् नवेति अन्यथाहि केवलस्यापयोगः न केवलाप्रकृतिः प्रयोक्तव्या न केवलः प्रत्यय इति नियम
मात् अर्थतात्त्वयवानिरेकाभ्यामस्येदित्यभावः॥

२१ अन्वयव्यतिरेकाभ्यामिति अन्वयोऽनुगमः सति सत्त्वे येन गमः व्यतिरेकः असति असत्त्वं येन गमः अस्मिन् पदे प्रकृतिप्रत्यययोरन्वयव्यतिरेकाभ्याम् अर्थो निश्चीयते तत्र तद्धितान्तं
तेन च उक्तं भवति तु नियमः तत्र प्रकृतेरेव संबंधः पदं स्वार्थ पादृशिमध्याभिनिविशते अमपदस्य द्वितीयैकवचनस्य अर्थो बोधकत्वात् प्रकृत्यर्थ एव धुनोति
पश्चात् प्रकृतिरूपार्थाभिधानेन सहायपदमात्रे कुर्वीत अतः किं समास एव इति प्रकृतिः सर्वेनर्थाभिनिविशते प्रतिकारकविभक्तिपदर्शितार्थैः कारकपदे वक्ता अस्मत् द्योत

न सिद्धं तदन्वयव्यतिरेकाभ्यां सिद्धमेतत् कृपा यस्य अन्वयात् व्यतिरेकात् व्यक्तो यस्यान्वयः व्यतिरेको वा इह हरति इत्यत्र अश्रिताद्यपेक्षते इत्यादिः व्युत्कर्ष
गः सकारस्य प्रत्ययः अर्थोऽपि कश्चित् दृश्यते सकलस्य च फलपूर्वा शब्दानुगतं नहि नाम व्यतिरेकं कश्चित् द्वयोः प्रतीयते कश्चित् तु पदार्थ एव
इत्यन्वयः सकारो न प्रतीयते यः कारः इह प्रत्ययाभेदेन शब्दस्य तदन्वयी अर्थोऽपि कश्चित् प्रतीयते कश्चित् तु प्रत्ययाभेदे कश्चित् इत्यन्वयी शब्दो न प्रतीयते
द्वितीयं तु प्रत्यायते ... चतुर्थपदस्य प्रत्ययार्थानुगमः तेनास्मादहं पः शब्दो न प्रतीयते तस्मात् सामानार्थवाचोऽयं अः शब्दः प्रत्याय्यते तस्मात् सामान्यं
प्रत्ययोऽपि प्रत्यायते पः शब्दो नयति तस्मात् सामानार्थवाचो व्यत्ययः विशेषे प्रत्ययाः ॥ वृक्षो वीरो रथ्या इत्येक एवार्थः भवति तथा च इह शब्दः उन्नीयते
पुरंदरः केऽपि इत्यादिः कुसुम इति एवं स्वशब्दो बहुवचनं तत्र पादे सामान्यार्थ इति अतः विशेषो व्यत्ययो तालिका अनयोः सिद्धः प्रत्ययो
नानिति चेन्नेति वर्णितानामर्थानामन्वयव्यतिरेकाभ्यामेव तत्र कृत्प्रत्ययं प्रकृत्यर्थं प्रत्यायः इति न तु नन्वेवं व्यतिरेको नार्थेषु
जातप्रत्ययः एतावता सामान्यशब्दार्थः तेनेदं स्यात् ॥ सामान्यशब्दार्थस्य नेतरे शास्त्रे विशेषप्रकरणे नानि पदे सम्बन्धितं पदं ते पचति स्वतन्त्रे तिङ्
तोहं शाश्वत्कं स भावतः कश्चित् स्थिरचेतसा प्रत्यायते अर्थो सम्यामहं नेम सामान्यशब्दाः इति नैवं सामान्यशब्दाः प्रकृतिः प्रकृत्यर्थं
भवति प्रत्ययः प्रत्ययार्थः ॥
एवं च तस्य प्रकृतेरर्थेन ज्ञानं सिध्यति इति तदनुक्त्वा दोषः इत्यर्थः सामान्यशब्दा इति प्रकृतिप्रत्यययोरन्वयेनाभिधानात् एतत् सूत्रे संख्यया
नीयते प्रत्ययो वा सर्वे सामान्येऽपि दृश्यार्थं प्रत्यायोऽपि इत्यर्थः पदानि तानि प्रकरणादिना निर्णेयानीति भावः ॥ ॥ इति श्रीमणिमध्यपदप्रेरणं

स्प
२३

कै॰ २४

प्रु॰ निकेकारेण इति निपातिसंख्यादेरप्यनुप॰ कारेण प्रत्याहार॰ अर्थवत्त्वादिति पदवैस्य प्रत्ययस्य रुपस्य प्रातिपदिकसंज्ञाकार्य्यं प्रतिषेधः प्रत्ययेन तदन्त॰
अर्थादिवत्त्वादिति परकार्य प्रतिषेधे कर्त्तव्ये परं प्रत्ययेकारेण स्यादित्यु द्वा॰ वर्ण्यमिति अथवा प्रातिपदिके ग्रहणे विशेषणविधिरपि ग्रहणं
मितिस्यादयस्तथा ताहिरतिनिरर्थकत्वात् अन्यथा तत्र आगतु प्रत्ययं धुन ग्रहणा प्रातिपदिकसंज्ञेत्युच्यते॰ कारेणस्य पदं प्रत्ययं तव
द्वारस्यैव प्रातिपदिकत्वमिति नकुत्थितोऽपि प्रतीति॰ तेनन लोपानस्यात् अन्यत्राण्यन्तरंगत्वात्प्रत्येव प्रहत्वा प्रातिपदिकसंज्ञा बाहुल्य
गेण प्रतिषेधे ननशक्ततेनिवर्त्तेपि तु मिति परिहारो लिंगादि॰ संबुद्धौ इति ननु हस्तगतन्निति समाम प्रातिपदिकार्थः प्रातिपद

स्य किंतु नरथेपर्तुहासः परन्यतत्प्रत्ययादिति आह्लोस्विदस्या पंक्तीतिषेधः पंचिनेति कृत्याद्यविरोधः अप्रत्ययइतिवैभीषकारेणैव प्रति
षेधोतवत्वात् अप्रत्यय[illegible]निवेकारेणैव प्रतिषेधो वक्तव्यः कारेकुर्वे किंकारणं अर्थवत्त्वात् निपातेकारेण अनिर्वातवत्त्वा
तेषु स्वन्यतिपदति हत्वा प्रातिपदिकसंज्ञाप्राप्नोति अस्तुतहि प्रत्ययप्रतिषेधः प्रत्ययग्रहणेति नप्रत्ययइतिवेद्देकारेण प्रतिषेध
ति अर्थादिवत्त्वात् नप्रत्ययइतिवेद्दे॰ कारेणैव प्रतिषेधः प्राप्नोति प्रत्ययेषु किंकारणमादिवत्त्वात् प्रत्ययप्रत्ययप्राप्तौ कारेण प्रत्ययस्यादि
वैस्यात्तत्र प्रत्ययाविनेतिषेधः प्राप्नोति नैषदोषः अर्थवत्प्रवृत्तितोयथातिरथ्यं पंतेकुर्द्दात्स्यादयदनिपारणेनोदुः धातोरिति
विधानं प्रत्ययस्य प्रतिषेधार्थाक्षिति अथ[illegible]
धुनातिर्वविधा[illegible]
प्रतिषेधः[illegible]
ति अस्त्वपदस्य॰ अर्थकार्ये[illegible]
[illegible]
[illegible]
हे[illegible]ति [illegible] प्रातिपदिकसंज्ञार्थं वेदयतु॥

स्याद्[illegible]प्रातिपदिकनिषेधो [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [redacted]

[redacted] [illegible]

[illegible]

विशेषण इत्यपि किं सामानाधिकरण्येनसंबंधः विशेषणत्वेनोपपन्नत्वं शक्तिवचने जातिस्तु परत्वेन विशेष्यत्वं न स्यादिति अयमर्थे पञ्चवैयधिकरण्येन जा
तेर्व्यक्ति विशेषणत्वमिति वाच्यं नेति ॥ अनाश्रितेति वाक्यं चेत्तमाह अवयविनामन्यः संबंधात् उपपन्नत्वात्जातिः व्यक्तिविशेष्यत्वेति विशेषः जातिवृत्ते
र्गुणवृत्ति तत्रैवाश्रयः प्रकृत्युपः न तु तत्र अत्रापि ममपः लौकिकप्रयुक्तवचनभावोपाये जातिरेव प्रकृतप्रत्ययार्थः मतस्य प्रत्यये विशेषणत्वेन तु वि
शेष्यत्वेन वा तत्प्रयुक्तवद्भावो न भवतीति तस्मादेव स्वकृदर्थेति मधुरशीतादि विशेषणानां वरत्तुपात्ते निपाततद्धितगतसंख्या यो नाङ्ग आप

विशेषणानां चाजातेः यद्यपि इदं विज्ञायते जातिपर्यवसायिनीति जातेरपि अनाश्रये योनिवि विशेषणानां लिङ्गवचनः प्रतिविज्ञायते
जातिपर्युदासेऽपि विशेषणमिति किं पञ्चालाः जनपद इति सुभिक्षः संपन्नपानीयः बहुमाल्यफल इति नाभिधानं प्रसिद्धं ज्ञायते जातेर्यो
निवृत्ति विशेषणानामिति इदं सुभिक्षः संपन्नपानीयः बहुमाल्यफल इति पञ्चालाः जनपद इति न सिध्यति एवं तर्हि नेदं विज्ञायते जा
तिपर्युदासोऽपि विशेषणमिति नाप्रजातेर्योनिवि विशेषणानामिति एवं तर्हि विशेषणानां युक्तवद्भावो भवति आनीति पुष्यो मानवः किंपर्यं
पुनरिदमुच्यते विशेषणानां च वचने जातिनिर्देशार्थं जातिनिवृत्त्यर्थं प्रागभावः किमुच्यते जातिनिर्देशार्थ इति अपुनार्थं विशेषणानामपि तु
युक्तवद्भावो यथा स्यादिति समानाधिकरण्याल्लिङ्गं समानाधिकरणत्वात् विशेषणानां युक्तवद्भावोऽभिव्यक्तिः यदेवं नार्थो नेन तु
योगापि जातेर्युक्तवद्भावो न भवति कौमारमेकपुत्रस्वं स्वकं हरितः मधुरा इति किंतु न कारणमनाश्रापि जातेर्युक्तवद्भावो न
भवति आपि वृत्ति नामजातिर्वृत्ति गमुणशब्दप्रयत्नेन निपातेऽम आदि नोपपन्नतन्त्रं लिङ्गमेदाति ॥
निपातेतु इत्यत्र पञ्चलिङ्गसंख्यायोगः आपि वृत्तिलिङ्गमिति आदि वृत्तिरूपवाच्यं वृत्तिलिङ्गनियतलिङ्गत्वमर्थः सर्वे असर्वेषां विशेषणानां तु आश्रयेऽपि
केनापि हेतुना लिङ्गविशिष्टिं गमनमाश्रयत इति शब्दविशेषापत्तेः युक्तलिङ्गत्वमुच्यते अपत्ति प्रथमस्या विनाशादिति जातेः कृत्सनमिति नाना
गातं शब्दमेवाह रागादीनां वृत्तिरिति शिष्यते गत्वीमिति नानासंभारं यो न क्वचित्सोऽप्यवहार गमनं रोचते अन्यप्रतीतिं गतं विनियम्यते ॥

२ स्थ्रय   गि र   तै २

२ पुरुषवचनान्वित्ति परसंस्कारपुरुषत्वं [illegible] पदे हे संतु [illegible] संलिंगसमत्वं [illegible] तर निरपेक्षत्वात्मत्वं [illegible]
दी इति [illegible] संख्यान्वयं [illegible] पुरुषवचन [illegible] संख्या [illegible]
र्थः परोक्तु पासंस्कारत्वात् मनुष्यादेः [illegible] पद्यतं [illegible] तस्मिन् संख्याः [illegible] सिद्धत्वान्तपरा

न तर्हीदानीमवं [illegible] पुरुषवचन [illegible] तिरिं [illegible] मनुष्य [illegible] मनुष्यवं नीति तद्दने
ने चि पते [illegible] इत्ति [illegible] रूपाः वस्तीनि [redacted]
[illegible] तिका [illegible] स्त्रीलिंगत्वं [illegible] स्त्रीत्वात्मनात्ति [illegible]
नुष्यत्वुपमतिषेध: मनुष्यत्वुपमतिषेधो वहुव्रीहः [illegible] वप्तिकादृष्टान्तीयः॥

तु जातिर्विशेषणे तदा न भव [illegible] तत्र [illegible] तेनचत्वं [illegible] भवति [illegible] तिलतनति को
[illegible] भवति मनुष्यत्वुपमिति विशेषणान्नाम प्रतिषेध: तेन [illegible]
विधेयस्य लिंगसंख्ये भवतः [illegible] मनुष्यत्वं [illegible] मनुष्य इतिनुद॥ राम

२

५२

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[redacted] [illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ श्रीभगवत्पतंजलिविरचिते व्याकरणमहाभाष्ये प्रथमस्याध्यायस्य ... ॥

१ एवं यद् एवंविधि देव लोके पृ इति भावकाव न प ते आप म्या दे कुस्येन रो यो भु निष्युलित्वभ्यत इति रो प इति कर्म साधन पत्ते प्ये कृत मं स्पा पावि व दिल त्वा दे हस्ते
विष्य त इति [illegible] त्रि द्वि त्र यु [illegible] न प ते [illegible] पे एन ने [illegible] पः स्यात् [illegible]
प ते पि सं स्का पर्त्त्वा तु था न त्वा तं एष्य मा भू वि व [illegible] मा [illegible] भाव शो [illegible] मानि ति स तू पा एण मे [illegible] ष्य त इति [illegible]
ष्य त इति भाव [illegible] था दे [illegible] ष्या ने [illegible] इति [illegible] न रज म एव [illegible] ष्य त इति भाव इतर [illegible]
ष्व ति [illegible] त व त इति [illegible] म [illegible] पत्ता [illegible] त [illegible]
यो पल [illegible] तेन [illegible] त्वा दे [illegible] ति [illegible] ति [illegible] ति [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पु
[illegible] त [illegible] त [illegible] [illegible]
६ [illegible] ति [illegible]
[illegible] इति [illegible]

१ [illegible]
[illegible] गु
[illegible]
[illegible] रा
[illegible] इति [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

कस्तुर्वेति [illegible] रे के [illegible] वं म [illegible] पं [illegible] मतु [illegible] नि वेंति [illegible] पर मनुष्य [illegible] पर्यि

नित्यानु [illegible] क्रि [illegible] रिति [illegible] नतु [illegible] मे [illegible] नि मत्वा [illegible] नेतु [illegible] पंचि [illegible] रिति

[illegible] इति [illegible] न सुरुपा [illegible] मे [illegible] त्रिनम्कि [illegible] इ ने [illegible]

[illegible] इति [illegible] तस्य [illegible] नेतृ [illegible] पाणीतलो [illegible] नयुक्त [illegible] तस्य पर [illegible] ते [illegible] [illegible] विन

[illegible] इति [illegible] सेवा [illegible] विरुवनातन [illegible]

[illegible] इति [illegible] पुत्रार्थे [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [redacted]

[illegible]

[illegible] इति [illegible] ॥ [illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible] तु

[illegible] इति [illegible] [redacted] [illegible]

[illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible] इति [illegible]

[illegible]

[illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible]

[illegible] इति [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

२ [illegible] इति [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [redacted] [illegible]

[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ इति [illegible] ॥ ॥

[illegible]

[illegible]

॥ [illegible]

मन्त्रेति॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

४० [illegible]

अपाये यत्पीडितं [illegible] प्रवर्तते [illegible] अपायेनास्ति [illegible]
[illegible]
[illegible] प्रवर्तते [illegible] ॥

[illegible] अपाये ध्रुवं प्रवर्तते [illegible] अपाये न प्रवर्तते इति [illegible]
[illegible] अपाये ध्रुवं प्रवर्तते इति [illegible]
[illegible] अपाये ध्रुवं प्रवर्तते [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

प [illegible] प्रवर्तते [illegible]
[illegible] अपाये [illegible] प्रवर्तते [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

दश्य

[illegible]

[illegible] ॥ ८८॥

इति [illegible] [redacted] [illegible]

[illegible] ॥ ॥

८८

रनरएनत्कामप्येमकानन्वाह।कर्मनिति॥तत्रैकशेषकृतमिति।एकशेषविधानेनैतत्वतिपादितमित्यर्थ॥लोपकृतमिति।लोपकृतेरोनतत्वं
गृहीतमित्यर्थः॥ अनेनेति।एकशेषविधानेन॥अन्ये इति॥नवनारनेकार्थकार्थ।प्रवर्जेतायथानामाख्यामेकस्मिन्निति।ननेक

कार्यं तु नरेकोपमन्वशिष्यतइत्यनेनघ्यर्थेनावदृश्यतां च एकामृतुं।तत्रैकशेषकृतंनत्वंनरेणतद्वाचिनः शब्दस्य प्रयोगंन
त्वार्थस्यगतिर्भवति।एवमस्थापुनरं नरेणापितद्वाचिनः शब्दस्य प्रयोगं तत्स्यार्थस्य गतिर्भवति।अनित्यतीमपृदि
ति यथा॥तिमन्यामहे लोपकृतमेततयेनात्रांतरेणापितद्वाचिनः शब्दस्य प्रयोगं तत्स्यार्थस्यगतिर्भवतीति।एवमिहाप्येकशे
कृ षकृतमेतत्येनात्रैकोपमन्वशिष्यतइत्यनेनघ्यर्थतावा र्थतावाभमिति।अन्येनतर्हि नतुगम्येताथोहि नामस्य इति अपर
थं वा गौरिति न जातु चित्संप्रत्ययः स्यात्ततेनानेकार्थाभिधाने यत्नं कुर्वता यस्यं लोकः दृष्टतो नुगं तेषां केष्य पुनो
किकः कामृत्वन्तु प्रत्ययं जन्तरति लोके नैकस्मिन्नर्थ तर तिरपुंजने द्योर्हेलामि निवरूपुरस्वाःइति॥

र्थेः शब्दएकशेषविधानेनानेकार्थः।नामस्य इति।अस्य धर्मस्य मारोपः केवलं प्रतीयते न तु त्वतिक्रमस्यत्वमित्यर्थः॥ ॥श्रीगणपतये नमः

से

यदि तर्हीति। यदि च लोकः प्रमाणमित्यर्थः। उच्येत तर्हि ततः प्रवृत्तिसर्वोऽयं प्रयोग एकशेषप्रकरणमानयादिकः। ।अपि प्रत्यर्थमेवेति॥ अर्थोऽस्याभिधेयमनु- मेतदप्यप्रसिद्धम्। शब्देनार्थो वर्त्ततां न ह्यतिवर्तते भूयस्त्वेन यथा एवं ह्येतदिति प्रयोगस्यार्थः॥ यावतामिति॥ इतरस्मिन्नर्थेऽस्येति इर्णात् नामभ्यः इ

यदि तर्हि लोकेऽवयवंशो हेतुः प्रमाणं किमर्थमेकशेष आरभ्यते अथ किमर्थं लोप आरभ्यते प्रत्यक्षलक्षणमाचार्यैः अर्थमनेनानो- पन्यासः भेदे एकशेषारम्भे तु न दस्मान्न किञ्चित्सिद्ध्यतीत्यनुमतिं नतु चोक्तं प्रत्यर्थं शब्दनिवेशान्नैकेनानेकस्याभिधानमिति। यदि चैके- नानेकस्याभिधाने न प्रत्यर्थं शब्दनिवेशः स्यात्। ततः प्रत्यर्थं शब्दनिवेशान्नैकेनानेकस्याभिधानात्प्रत्यर्थमिति चेत् अपि प्रत्यर्थमेव प्रत्यर्थं शब्दनिवेशान्नैकेनानेकस्याभिधानात्प्रत्यर्थमिति चेदेवमुच्यते। यद्येकेनानेकस्याभिधानं भवति न इति प्रत्यर्थमेव परस्परं स्यादर्थात्प्रतीत इति प्रत्यर्थमेव परस्परं स्यादर्थान्नेत्प्रतीत इति प्रत्यर्थमेव॥ यावतामभिधानेनावतोऽप्र- योगोऽस्त्याप्यः यावतामर्थानामभिधानेनावतो प्रयोगोऽस्त्याप्यः यावतामर्थानामभिधानेनावतोऽप्रयोगः स्यादिति प्रयोगोऽस्त्याप्यः या- वतामभिधानेनावतोऽप्रयोगोऽस्त्याप्य इति चेदेकेनाप्यनेकस्याभिधानं यावतामभिधानेनावतोऽप्रयोगोऽस्त्याप्य इति चेदेवमुच्यते ए- षामपि स्याप्य एवं परस्परस्येकेनानेकस्याभिधानं भवति यदि तर्ह्येकेनानेकस्याभिधानं भवति तस्मान्नयो धीरेकेनोक्तावितरपरस्परप्रयो- गोऽनुपपन्नः एकेनोक्तत्वात्तस्यापरस्य प्रयोगेण न भवितव्यं किं कारणमुक्तार्थानामप्रयोग इति॥

यस्मा

कर्मप्रोक्तेष्वनेकार्थेष्वेकस्य न स्यात्। ।एकेनार्थानीति॥ सहविवक्षायामेकवचनं द्वन्द्वे तावत्प्रवचने दसमुदायमभिधत्त इत्यर्थः॥ तत्रानन्योऽधिक- ति॥ अत्रापि सहविवक्षायां समुदायार्थप्राधान्याद्वेनैव समुदायस्य प्रतिपादनात्तद्वितीयस्य प्रयोगो न प्राप्नोतीत्यर्थः॥ ॥

॥ अनुक्तत्वादिति। अत्र विभक्ते यत्तत्त्वं त्वांतरेणासद्भावं गम्यते न तु प्रत्येकं येनेत्यर्थः। अथ यदनेनाद्वेति एकरूपत्वमेकरूपत्वे ऐकस्य अनेकार्थाभिधायित्वं दर्शि
तावित्यर्थः। [illegible]वेति॥ योऽयं हेतुर्यथा पृथिव्यो रभिधानात् ततः परस्परोपकारत्वस्तु यो मुख्यत्वम् [illegible] तिमेति शिष्ट्यो कार्यान्तरं [illegible]
देशाख्य। पृथिव्यादिति द्विवचनांते वाक्ये दृष्टमिति पूर्वं सवर्णदीर्घः पृथिव्योश्च द्विवचनस्य पृथिव्योरभिधानं॥ [illegible] णमिति। एकस्य दिवक्त्रप

एकैकोक्तत्वादपरस्य प्रयोगेऽनुपपन्न इति चेद् [illegible] कत्वात्तस्य तेनैकत्वे धर्मस्य न्याये धर्मयोगः एकैकोक्तत्वादपरस्य प्रयोगोऽनुपपन्न इति चेद
नुक्तः उक्ते नैकत्वे धार्ये इति कृत्वा न्यायो धर्मः। प्रयुज्यते कथमनुक्तः परिहारमेवोक्तम्। मेकैनाप्यनेकस्याभिधाने भवतीत्यत्र रूपाणां
मेकेनाप्यनेकस्याभिधाने भवतीति न विरूपाणां किं पुनः कारणं सरूपाणामेकेनाप्यनेकस्याभिधानं भवति न तु नर्थ विरूपाणां। अ
भिधाने तु नः स्वाभाविकं स्वाभाविकमभिधानं [illegible] परदर्शनात् उभयत्रापि दृश्यते विरूपाणामप्येकेनानेकस्याभिधानं भवति। त
द्यथा [illegible] मातापितराविति पृथिव्यानमेतेऽइति। [illegible] रूपाणां किल नामैकेनानेकस्याभिधानं स्यात्किं पुनः सरूपाणां अक्षा इत्यभि
धानात् हेतुर्विभक्ते वाक्य सप्तमनः। [illegible] त्वभिधानाद्धि एकैका हेतुर्विभक्तो वाक्यस्य प्रत्ययार्थोऽस्य प्रत्ययेऽनेकार्थः। इति सामि

त्त्वपेति विरोधाच्चलात्र यहति निमित्तमेदेऽपि विरूपैकस्याभिधायीह दृश्यते तत्र नरूपाक्यं न स्याद्येकं प्रवृत्तिनिमित्तमित्यर्थः। ननु देवं दृष्याभि
धानप्रत्ययेऽपि प्रत्याख्यानमेकशेषः। अनेकार्थप्रकमेऽनेकार्थे एव दृष्टत्वात्। प्रयुज्यते ननु द्वन्द्वः अनभिधानात्। इत्यत्रो मा हृतिपरास्प्य
गा प्रत्याख्यानं कृशेति॥ [illegible] त्वभिधानादिति॥ जातिः पदार्थः तस्मादेकत्वादनेकार्थस्य प्रयोगः प्रतिं गण एव नास्ति किमेकशेषेणेत्यर्थः॥

कथं तु नरीति। द्रव्यव्यतिरेकेणाकृतेरनुपलंभात् समानं मानमस्य व्यक्त्यविशेषादिति। प्रत्यासत्तिः नानाव्यक्तिविशेषात् दृष्टत्वादिति पदार्थेषु
प्रतीयते गुणप्रमाणादिभिन्नेष्वपि लोहितेषु गोषु सैकाकारप्रत्ययोदयात् तदुपलब्धेः एकं तदनुगतं सामान्यं तथा व्यवस्थितं जातिरित्युच्यते एकत्वं चाव
सीयते गोत्वादिसामान्यं इति। तेषु भिन्नेष्वनेकेषु प्रत्यापित्ते सामान्यलक्षणैकत्वविशेषानवधारणाद्वा सामान्यस्यावलोकमतः स्मृतः॥ जातिरिति
दृष्टि॥ न च तु सामान्यमेकं तत्सत्तु व्यवहारो हेतुकापाद्यमर्थक्रियायामयोग्यत्वात्। द्रव्यमेव योग्यत्वात् अभिधानेनाख्यामिति मतम्॥ अपि
वर्गगतेऽस्त्विति। अन्यपदार्थोऽभेदः अविशिष्टः अविशेषणस्य सत्तिः प्रतीतिभिन्नार्थः जातौ चाभिधीयमानायां द्रव्यहारकव्यवहारोऽपद्यते इत्यपपद्यते आ
कथं पुनरसौ प्रतीयते एकाप्याकृतिः साभिधीयत इति व्यक्त्यविशेषात् तानि जातिस्वरूपाणि विशेषणैः प्रत्याय्यते। शुक्ला नीला कपिला कपोतिकेति
॥ यद्यपि तावत् प्रत्यक्षविशेषात् तत्तत्प्रतीयते एकाप्याकृतिरिति जातिर्लक्षितत्वात् साभिधीयत इति। अपवर्गगते अस्तु। अपवर्गगते शून
न्यामहे आकृतिरभिधीयत इति न हि गोत्वेऽस्त्यस्य पदार्थाः गम्यते शुक्ला नीला कपिला कपोतिकेति। लापतेर्लोपादिष्टं॥ लापतेः
त्यपिकोपादिष्टं। गौरश्वकदापि रूपादिष्टो भवति सततमन्यस्मिन् देशेऽन्यस्मिन् काले स्थास्यांत्वचयोर्वृत्यापार्ददृष्टस्य जातिरूपं यदि
ति
तितद्रूतोऽस्यामेव पर्वगतगौः शुक्ल इति सामानाधिकरण्यादि व्यवहारोऽप्युपपद्यते॥ अथ प्रत्यक्षविशेषादपवर्गगते श्रुतिकिमस्यैष्वभवो हृपात्
ने एकैकानाभिदध्येतुने केवलाभिधानयोः सिद्धत्वात्। नैष दोषः॥ अनभिधीयमानापि जातिः सन्निधिमात्रेण प्रत्यक्षाविशेषणीभवतीति प्रत्यक्ष
शेषणात्प्रत्यभिज्ञात्मपरूपैणैकत्वमेव प्रतिपादितं नाभिधानं तथा च नमितिसर्वविशेषाश्रयतया करणान्यपवर्गगतावपि प्रत्यक्षापात्
विशेषेणानाभिभिन्नदृशालेवन्नत्वाद्धनमितिप्रत्यपस्य॥ लोपादिष्टमिति॥ एकस्मिंस्तु पादिष्टे गौरित्येतन्मापरानस्त्वदृष्टस्यदृष्ट्यादिवाक्यात्
पर्वैकमुपादिष्टपरस्तदेकोपादिष्टं सकृदुपादिष्टो गोत्वादिसर्वत्रापतत्स्मर्मः॥

उमोऽहल्लकोविति उहलंवलेवस्तंतस्मैकुलारतुमानेसः उहलसाम मीषवतु मालोविसु पेव व्याधिकेषादिल्लनेनेप्रस्त हंस्या स्मालंवनंग मातुएसु पमसं
नेलोधिमातिपत्र भूतिपारत्नापातु पाने भिट लोने मता वेलापुतेवेभूपदि युमित्र नु नौके दरएकृत्याप्राप्नुतानुरम वाधितमसा विना मध्ये वेदरमानम
तुपुण्यत्माणामास्य मुद्रा वोतु मी पत इसुकः मापुवा वु लहु हो मभुपा दलो नेसु व्याते पूर्वेला लुवातपै तिन्द्र नेनेतरी पंजे नलदवंयेवाधु किम
कोरिल्वारिशिन किलो ब्योलो प्रमेप्युलासर्वकैमिति प्राप्तो विंतांदि अधिन्न विषपनेविता प्यावेकृत्य एताम प्यापु गोतप्रमाणए भावप्य लो पनिवदन्यानां
कंचुनरस्पवियोगुः मुक्ष्यापिरोपादिस्मता तसैवोषा हृनकनेतलु क्याधिरोपानेनापूतेवैकपोरु पविति वभौरात्मनवतन्म एवं वेहलापु मेका
स्थमहेते शास्त्रापनमदनप्यात् सुरनये पीति शास्त्रापमानेननहस्महि सुरमानेवृषवी पते पोरदम्पमरापः स्यानुरवके शास्त्रापन्नदीनाएकांपु
तमयोलासपरतारमवास् स्यान हाबनर अविशेषः अपायवतो तेषु स्मतः वलेनुपोदुलोनेतेते आद्यापवगोनेसु आपुमलानुनेषा आचलेन्न
मनेकाधिकरणस्यमुपात्मन अप्रिसल नष्य्कम ने कोधिकरणस्थु तपयंपत नमस्तं किंआदिरसः तपद्याल्पक आदिरसा नेकोधिकरणस्यमुपा
दपकमते विषवड पमसः नेवोहरा आदिरसनेकाधिकरणस्थमुपात दकमतन लादि उदरस्पिपः नपमार्थोधिनोकाभवकलुपते आह
धुपे मुपमल दपपति एव पानुदोमु मणतसर्व प्रपविष्यति अवधुपनेतरदिर्विनेदुप एव कनेकाधिकरणस्थमुपात्मनकधि येवपनेकाधिकरण
स्थपमुह लिवेन स्पर्द कोवे पादि य मते नेक मनेकाधिकरणस्थमुपात् मलम्पदर्शित नकरो पेन स्पमराप: स्मानर [redacted]
हापे पिनेका रसवोनेन मध्युमपरविरपीन अवलोवेतदेवपिते पध्यापुतिरपिधोन नैः॥
स्पेकास्मिनवरतपुके ना विलपः पंकंमा तत्त्वेकोपेति एवस्वेवद्रमलमाल ग काम्यावन्नुदिकितादा मेति भूपमुपुर्वधोपलविर स्पोलो स्वस्थाकाशल्पन
पितेषु नमवदह पुत्रानाविनुमेः तनेद मनेकं प नपिते वेदरेवदवोपुगपम पत्रगाग लपिदनवनीलसवन्द रमेतिपेनि भूपपत्रीपपय ने बापपरलपु
नपपितमला नेविपशेवा मोलमातलंनो पातः दसोदरविदयु पदति तत्कपा पु नेकदकिने वोकवोपः चन्नु स्याद्वपमेराप पोपनेनु हनेवलः केन पः भपनमे
तवेतुपा नेपु हृप्यवरेगाको यापिपद्य दत्तपः भपभोसपपीन पवकृपाने कुतवे नेलाप्युपम्मानि नदेके भपभनेवोलामला मपहल्पापपदिलाके॥
ग्रन्थोऽनेकं

ऐश्वः

सक

न

दि

[illegible]

[illegible]

[illegible]

७४

एवं भाष्यकारेण प्रत्येकं स्थितं इत्यादिने चोदकाकारत्वं मतिपदार्थ पाठ मध्य पक्षेतमानि तत्पूर्व पेनानपरे वीर माधवे रूपसेन तत्पाठ माहेश्वराः
अप्राधि हतेरिति अप्राप्त पाठव्यादि तपावित समवृत्तिः प्रवृत्तिः एतत्पूर्वपचति पदि अप्रयुपदिशति वे नमामप्यप्रमेति पिवामहतेन तथैवपर्वतेनपे
तत्र माहे पात्प्रति हप्य मपाठ पादलप्रपादिशं अते हवेत्पूर्वपदेष्वेतेवपतमानेन तद्रूपेणप्राप्त पादन्यपदेशाचोपन्न प्रत्येते नान्ये न चाप्यदेत्र

चोदनावचैत्स्वोपाधिहते चोदनावैरुस्वोपाधिहते में न्यायमहेश्वराः हतिरभिधीयते इति अयं प्रत्येकमध्य एतावन्नि पैत पहेनि
प्रदितो पत्लोप अद्यापि हप्यते पदिचहत्य प्रत्यपे स्यात्प्रत्येकं तेप्यदितो पप्सतलीपस्यमिर्ने पशेन प्रत्यप्ये ततः स्युरेत
पोलो नित्ये हतपोतिशे यः एकानि हतेन अपरनिर्वर्त्ततः॥

यः कुत्रचिदिति लोकेन्नवेय एतत्वपशाकपादमिति तत्रपोतिसर्वः एकानि हे ते नेति निश्च अशेषपूर्वोतत्वाद्यथाचोपाद
पते अपरनिर्वर्त्तनेति अत्र प्रयोगाकपादनः चोदनपेक्षोत्पत्तेनतु चेदनायाः सर्वनिश्चयाद्दपचे तेषेनि हेते मे दोषहण
ध्यानरेपि प्रवृत्तिः सात्रानुनिर्वर्त्ते सादृश्यग्रहणादिमेव एपाभि पालो पाशमिति॥

२ इत्यादि पानमिति अत्रेदं तिविकल्प्याह पतेनात्मा वंन यम्या नोव्यादि इदं यमेवृत्तके नाभियीपतन इति मन्यते आह हंतो वोदितः कापिनीति बाहि पहे एवे नाङ्गीति व्याप तेर मे तु का पैरा वव तेने आह तैवे ते तत्र नव्यानल बोर ने व्याप्त कार्य कि पचानोपको कहते न बीति तत्र नत्व इमेव पत्र वे के व्यतगीता त्या व्यं वर्षे कुमिति नव हेतुर हि ते नाहि न हैन लाभ प्रक्षिप्तं वेवती हे व हतेह यात नचि पवपप्या विहा धनात आह अत इति अथ य धर्मतक यिना धोतो ते ज्ञि रोभागात तिपि हंतर भ्रोनेर व्यकेन स्यात कात्र पश पर वे कान्त पदस्य चं पुद् आह यापापे व्यभूत स्यात्मता पः अवय परि न दर्शितं ते नाना व मेगुरुस्य चं व्याहता नेहंन आते न तो पिं हेन तो तन मपि अंतं कृतं ये ते याम वो यवे न ते तेह कल्पो पिं रचनाहंतोत कर्तपिं दधना हेतु घातः आह कपोपति पहापिं नर तमपक्ष्ये

इत्यादि पानं व्यादिः इत्यादि भूतं त्या विना वायौ न्यायं न व्याकेटय मुक्ति थीपत इति तथा नुलिंग व कनीर्थ दृष्टं वं न कल्पेयं गत व पनादिभि दिग्धविषु इति ध्यात्म लोग्रात्मना याः ज्ञातत्रैश्या त्मना इति वोर न्यायु चेतु स्याद्भाव तत्र कोर नाथु च वक्ष्य र ना न्या मेहदं यार्थंथ यो पत इतिसेर न तु दुक्ते तो गा केन ती पद इति आह हंतो वोदितान्याहु मे आह रं भावानां मैने यो मत पविता मनाभिधि पत्ते अतः कमने कार्य भृतं र लत्वं पुन पतेन न सिन्नोपवत मने का धिक्त र तां स्वान्ये पूवपदप नेत्याहुः न स्पे वो रवद्दू लोपुना पत्यैव भूमे इति मयुरापानं व्रनाथे यार्थं वें भूतवें तथा स्थात् त्रिविधिन ह्येव मार्ग व्या तत्र व्याप्तत्र इति व्याप्ता नालयो के न यमहेतत् आह तेन इति तथै यो पनतमुत्त कापोत्ते आह लव वे हव्य भावितत्व न्यों परं व्यप्पंयोग्य यो व्यर्थं योग्य मुर्दे दति तथा यथि चरः एवं व्युत्पत्ति दृष्टः पपव्योप्पवीति आह व्या गोव्यक्ति अवयवोप्यनत्वं संगति आह येषु यमन्तरसिता पम्परति

आह हेनावधिवदार्थे न हठ के यो वर्णस्य व्यहाः पाटायोधादिति॥

साक्षात्परम्परा अर्थे वा तरवें व त्व आह मे नाम पचं आह न्या व नवधिन तुनत्राधीरर्व्यि पक्ष्या पवोंच पन्न देहाति पर्वैना व्य रमहोर्थं संतती इति हे त्रापदिशे तेनात्मा व्य न्यो हेन व ना व ना आह वे नात्मर्व वन पदि आदि हे पसत्स वंशीति सर्वनिया ग्रन्थ प श्वेतः आह तर वैज व्यापि तत्र अ थ मे या ताप्तनु अव्यपत्व नृ स्य पेरी [redacted] मे हैं पेदन हैतु अपपदे ते इत्यर्थः एकापवि कोपकारि त्यादिनिमित्त लक्ष्येत्न मिता पत्ते पः गोक्रोति नेहाधि या नः सनु यवः कामा आप्नोक्तत्वामि थें पत्तयोनं स्यादिहन्नपः आह हेत्ववे पीडिवरपें आह हेति पलपविवहतः तद्वेन तियाति नोदिवाकव्यना तद्वेयना साहि केका हेतिमदाप॥

२१८ वें पु

मा ममा मा एल २८

इदानीमाहुतिप्रकारं दर्शयन्नपश्यति हुत्वेत्याह [illegible] त्रिःस्वाहाकारान्तमुद्रा: स्वधैव च पत्नी सानुमानामनमस्तु [illegible] त्रिभिः प्रोक्षय त्रिनः । सर्वांगतलेपि भद्र प्रोक्तं विधित्तृनमा किंचेता
नेकत्रिगुणम्हार्थैः कारिरे वाक्यतस्तु त्रिनयनेति नन्तुगते वीसर्वे गुणाण्यानां भिन्नालानरमेयि वर्ति का तेज्याक्तेत्रि मार्गेण गुनमनायनेनगाः मेदेशः इमात्वतानेपि
पत्रामीनि गम्सम्यग्निमित्तमन्त्रैः [illegible] नमस्कृति ॥ कर्तानितल्लोल चुकेत्रनयि रेनाहृतिमं च्छे करानिनेत्र लक्षके नहूताविद्रहृकाधारण्यानां प्रतिपत्पत्तकूष निरनेका
धारणेसमर्थः [illegible] पञ्चतंत्रहाति ॥ नेहिगुणानां नवमीनहः नवतरविमललिंगनवचनमिहीहे नु हृपपदम्यतेत्रब्रह्मप्रकरणार्थं बीमिक्ष्यपइत्याह [illegible] हितेन पश्चिहा

लिंगपचनविंविहुतुरिणसम्मिकमत्वात लिंगाश्वचनानिति हामिनवीनंकृतगुणमानितलान्तु [illegible] नामगुणमयपूर्णपिनकृपापिनुष्टम्यं [illegible] नरंतनुजैरम [illegible] माहृ
न्मोगुं नपुं मकानिगुणाणः एकलीहेलनवकृतानिम्बकरानिरालुतिरेकलेनपुंसमलेकरानिर्दिवेनकरानिहिद्रहृनेनकराविलोलनवकरानिनेतृलम्पनेकरानि
नपुंसकेनेनमनेलिंगापिहारइपपनं [illegible] नपहिहारकमेनेपपयतमहिहि करानिरान्तुतिरहूलनपुंसमहकरानिहिलनकरानिहृकेननएका
संगृहीतेतिसंचीतहानानिहितेत्नु ॥ पचामपनुमरुपारानेपूर्वाजनसुनमेकरापानेनुतभ्यइतिसप्रकरानेनकृत्य नमायोहेएचनेलिंगानिहृपेनमिहि [illegible] मुह
तानिम्मलानलिंगं वचनानिमि हामिनवीनतिकृतःगुणाणिवमानामान्यं लिंगमत्वातलिंग त्मायगुणविवक्षाल्लवलादेचिह्नापूरि इतिरेकलेनीविवानुतानम्भवतिकरानि
हिहलेनकहुविहृद्रहूलनकरानिहिलत्वानेनकरानिलिंगलिवनकुयानेलन्तुमकलेनेनयं लिंगमपिहारकं नमः वचनपरिहारयलनोपपत्तेनमिहिकरानि पुरु
हतिरेकलेनयिवहितानमवानिकरानिहिलेनकरानिहृद्रहुलिनएकान्यपूर्णिरितिप्रतिभाह ॥ येत । यद्यप्यपत्तनपारानेपूर्वाजनमृत्क यश्या
पानवकत्यइतिसवें रानो तकल्या भवति ॥

५ रत्विजित ॥ लिंगपरिहारेनर्थं विनतवाक्यपिवचनपरिहारेवापि धीमत्सानेएकतु त्रितिनिर्मिनि ज्ञानानिःहिलवहूनामंवभयाद्विभ्यं मनुपायमातेद्विवचनबहुवचनेषद
नेकवाहत्तुम्पिवाद्यानोमेकरानिपिवत्कनयद्यं [illegible] हितुतानिन्मनार्द्दतेः ॥ लत्त्वाकतेरेकलेद्विन्यगतद्विलवहुलविवक्षायांनुदिचननेषहुवनेनद्वनांन्या
स्त्रयधर्मरत्नितानांमपदिष्टाः । पचामपक्षोपूर्वोविनपामवदिति [redacted] संपूर्णविनायपल्लदंनगतत्वात्सात्रितपूर्वोहिगृपते । तवानिगा
संगत्यामामधीनम्यं [illegible] दीहिति ॥ अथ मनुपायमेनिरोधामानातो । वचनपरिहारयत्नमनुपायमविहरणाहिद्विलवनहुलमा नानमनुपायगमेनेकलहानादेनकरानदे
तिमसमानों मन्यमः ॥

लिंगपरिहारस्थापीति विशेषणानां [illegible] ॥ [illegible]

लिंगपरिहारस्था विशेषण [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] वचनपरिहार [illegible] एकवचन द्विवचन बहुवचन [illegible] ॥

[illegible] एकवचन [illegible] द्विवचन बहुवचने ॥

नेनु द्रव्य स्पर्शमिषे यत्कात्ल्यं तन्न तत्त्वाहुते नैनैर्तो स्मारस्माद् [illegible] ति॥ तत्र प्रत्यासत्तिपक्षतः परत्वं तेति विप्रकालास्त्रमेषिता धनसंख्याहुते। तेव तं तमेरः प्रमाहु
तिमासामेपि द्रव्य संख्याहुः तस्माद्दो पः [illegible] सापि ति ॥ज्ञानेन तत्तो स्नेहः ॥ अव सा पन द्रव्यात्मा नाति ॥ घनो ममानान्त दृत लि गासंख्या व्याहुणी स्य यो

[illegible] व्याहुतिपरापर्यैक स्य द्रव्येन परापैः द्रव्य परापैक स्य या व्याहुतिनैपरापैः स्म मो तमयं परापैः तत्र्वं तु किं विप्रधानेन नं तेकिंचि द्रुणान तेत्रा
ह्रीति परार्थैक स्य व्याहुति॥ प्रधानन माद्रव्यं गुणा न तेद्रव्यं परार्थिकस्य द्रव्यं प्रधानन तस्माहुतिर्गुणान त गुणा वचन वहु गुणा वचनत्व
द्रुलिंगवचनाति भविष्यति तपुष्या गुणावचनानो हाहानामाख्य पतोलिंगवचनाभिभवंति सु जं कं वस्तु सुक्का गादीसुन्न कः कृत्वेन सु ज्ञो कृ
तेनोसु ज्ञाः कं वलाः इति [illegible] सो द्रव्यं विप्रते भवति गुणाः स्सय पलिंगवचनेन तद्गुणास्यापि भवति एव मिहापि परमो द्रव्यं ज्ञिना व्याहुति
ता स्य पलिंगवचनं तराहु ते र पि भविष्यति॥ [illegible] धिकरणानीति॥ साहचर्यो तः व्याहु ना वार्य भरणादी तो मे भवे नाम नीति हुता व्याहुतिमद्
ति ते द्रव्ये व्याराभरणादीनि भविष्यति तत्र स्तनेकाधिकरणस्य युगपदा रिम वृद्धि पपः तत्स्त्र प्ये कमनेकाधिकरणस्य युगपद पत्न
स्यन्तस्मादि स्य वृद्धि प्रपो भविष्यति तप्याए कस्मा रिमानेकाधिकरणस्या युगपदुपलभ्यते॥ विप्र मठ प्रत्यानेको द्रव्यानेकाधिकर
णास्यमादित्य युगपदुपलभ्यते एवं तम्यो द्रव्य वृद्धि पपः॥ तप्या एकं देनेक स्मिन्नर्थं तुगते व्याहुतो युगपत्सर्वत्र भवति एव माहुति संज्ञा

हेताख्यत स्पारं भादित्रिमन्नु तं तत्रैपिलमार्थमाद॥ [illegible] धिकरणानीति॥ प्रया लिंगवी पता प्रतिसमैके वलस्य गौरानव नासंभवा नान्ते तरीयपक्षनान्त
चोदि तम पिपा च मानो पत्ते एतु देवाग्रे र नु पते परमान्नत्र स्य स्य तया कृतावार भरणादी विंबे प्रमाना त्रिसाम व्यातेसाहचर्यात द्रव्यमभि विधि कोर्
मर्ये एवा हृतैः च्छि मा पो गो त भं विते द्रव्या णाए वेति द्रव्याहारकः सं प्रपत्ते॥

आश्रितत्वादिति। यथा गुणानां द्रव्याधीनस्थितिः तदाश्रितत्वं नैवमाकृतेः अत एव द्रव्यविनाशेऽपि आकृतिर्विनश्यतीति न ... तस्मादाकृतिः ...
रः संबंधमात्रमाश्रितत्वं मत्वा पठतीति। किंतु च्यवतइति॥ अनेकाश्रयत्वादिति। एकस्मिन् द्रव्ये विनष्टेऽपि द्रव्यान्तरेषु सत्वादाकृतेरविनाश इत्यर्थः ... नहि

अविनाशो नाश्रितत्वात्। द्रव्यविनाशेऽप्याकृतेरविनाशः कुतः अनाश्रितत्वात्। अनाश्रिताऽऽकृतिर्द्रव्यं॥ किंतु अने
न अनाश्रितत्वादितिपदं दत्तं भवति अधिकरणमिति भाव इत्यर्थः। एवं तर्हि अविनाशोऽनेकत्वात् तदर्थविना
शेऽप्याकृतेरविनाशः कुतः अनेकत्वात्। अनेकस्मात् आकृतेर्द्रव्यमपरं तथा॥ ... स्थितानां
द्रव्ये विनष्टेऽपि न विनश्यति॥

पर्यन्तं द्रव्यमिति तस्मात् द्रव्यविनाशेऽपि जातेर्न विनाशः गुणानां तु द्रव्याधीनस्थितिकत्वात् तदाश्रयनाशे ... नित्यत्वेऽपि व्यभिचारः॥
... नश्यति॥ यथा ... परिहारादिकं ... स्थितानां द्रव्यविनाशमनु विनश्यतीति न जातिरपीत्यर्थः॥ ॥

नैरूप्यवित्पशौत्रि नि॥ द्रव्यालंब्यगतमेरर्थजिवेद्वैवैरूप्यदि प्रकाविनयमेतवेद्रव्यगतमेर्दै ष्वाग्रदेक सामान्यात्है सप्तुद्र्योपपन्नाद्वि प्रहोनेविद्रव्यते। [illegible]
सामान्यादितिभिन्नत्वात् द्विपानुच्यभिन्नप्रत्यभिधाननिमित्तं पत्तोत्पत्तेरेव द्रव्ये घपितर्त्मिन्निमित्तं नवलिनयमापाच कुरत्वाद्ध्योतेन मत्तमी भिन्नता
त्मे समवेतसमवायात द्रव्ये इपकूरोभिपद्मानौ शिकादिगतेत्ते भिन्नं संयुक्तसमवायात् पदेनोहित्वप्रत्ययमात्रधाति [illegible] रूपत्व इति॥ द्रव्यरूपत्वेन वा भि
द्यर्थः सर्वत्र त्रिभिन्नाभावेषि तु पेरूप्यपादि व्यपते। [illegible] प्रसंयुक्त इति॥ तत्र पोरूपभावाते नमापः भिहित्वः तेर्षे वकार्थो प्रणे साध्यः पोरह त्वेनानला
मात्मनु पारेने मायाप्यद्वृ तिभिद्रमे कूपाद्रृतं॥ [illegible] सामान्यादिति॥ ने हेत्वे वसामान्यप्रभिन्नप्रत्यपदेनुत्पात्तानेन पेदादशासंख्या पोर्द्र पुपद्य
पे पुत्र्यामनपप्त्रिताननेक स्मिन्पीरूपेति। एवं नाहिं पोरूपासंख्या पर गतेनाम पत्तासान्येतत्संख्या सामान्यमुपलक्ष्य सरोषः॥ अपरित्वादि

नैरूप्यविपरीते द्रव्यभेदात् नैरूप्यविपर्ययं च पिद्रव्यभेदाद्विषमतः यत्रैव सामान्यानि इंदिविभिन्नाधेयेषु च सामान्यानि हुं
सर्वं च अभिन्नतेरतः पद्यते पादः भिन्निमितेः साध्यः॥ तत्र [illegible] सामान्यानि इद्रं॥ अपरत्वाद्य॥ [illegible] रूपत्व एव तदा मीतत्वो
रण साध्याः कार्थप्रणपोरूपप्रत्यक्ष साध्यर्थावद्य तत्र [illegible] सामान्यानि इमु। मेन पाणामेव रोषः॥

भिन्नेषु समं त्रिवेकारूपमयोगात्प्रमेकूपाद्वा यतं॥ उत्पत्तेर्भिन्नाश्रित्य पूर्वगतेराश्रित्य शरदत्वं नाभपद्याशतेर्थाभि न्नत्वसपाभिधाननेहेतुः तुष्यानो
पभिति शब्दार्थमोरमेशप्ययवृत्ता पारथ्यमतादित्यपाहे दुसंहितपिसंवधिमत्वं धारभिन्नत्वस्याभिधाननिमित्त मिश्रितिद्रमेकपाहवाच्यं त्वंत
माता विभ्येताविति च परोशतत्वप्रमयत्वादिके सामान्यमात्र पशौ पं मेतावृत्ते सामान्येरतित्यादृत्ते पनुद्रतप्रत्यपदेतु सामान्यानामपिसा
मान्यमात्र पितत्त्व मूल्यं च पशनिः सामान्यानीति तार्कि करवनेनेद्रे पाकूरणोर्विंपोगत श्यास्वथे॥ कार्यो न्वोपसामान्यादितेवा पुरावो इति सामान्ये
द्य पिसामान्यमभिन्नभावाभ्युत्वार्थसत्रापेविरूपाद्यत्वसामान्यकल्पनापंतरेदेवंसर्वत्राह तिमद्राचाभ्निद्र मेकपारूतं॥

७

हेतो । इह कु स्मा रितिरेउ नमगोतिरिक्तान्यसे तस्मं [illegible] मन्याय स्यः । [illegible] सिद्धपर्मविशेषेन [illegible] तिसमानहमो [illegible] तेन ला हन [illegible]

[illegible] चितमेवेति व स्यः । [illegible] जातिवाहुते [illegible] तेरतेति [illegible] मिथ्या [illegible]

[illegible] सामान्य [illegible] विशेषा [illegible] भावात् ॥ [illegible] सामान्य [illegible] विशेष [illegible]

[illegible] इति । [illegible] ॥ परिहृ [illegible] प्रतिमापते [illegible]

[illegible] विशेषः ॥ [illegible] विशेषा [illegible]

[illegible] विशेषः [illegible] सामान्यमात्रा [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] सामान्य [illegible]

[illegible] विशेषः ॥ [illegible] विशेषः [illegible] विशेषः [illegible] सामान्यमात्रा [illegible]

[illegible] विशेषः [illegible] सामान्यमात्रा [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥

स्यात्‌ प्रातस्मान्न पाति मि॥ एकापस्तं मा मह मानाहु सिरमि॥ के हुमिति॥ पंचैकप्रनप यह सिरन्यहुवै तपंसं तेत्रिकरोप रसप वे: मराहीति सर्वे भेन मिमेत हुजोपित्ता
र्वे च मन् प्राण मित लघु हुन्य प्रपणतप षो काद्यं लोभः प्याधि वा पे दत सत्त वै वे॥ पहुं तत्र लभ्ये पितत्र तु एपि वि पे पम्या नीधि पिने न कोण पे नं पति पप्यां मेह्या संगो
सुधु पमि मे मौ गा वौ चर तद ति॥ वर टा वे हि वर मा हं सौ॥ र्वे सत्र ए॥ पक्षो चार्ये हते काकर ऐन्द्र पत्य मे ताहिं ते हृहु मिति पे च व नमते र सम सम प्रह संज्ञा स्यात

स्यात्‌ मौवस्तु हृदि तस्य॥ किम मे मिर मुन्यते नचे मो ह्यि पे ते वा सि हु॥ नमि प्र ति॥ तत्र तु एवके दे व पि को प र न व्यते॥ ना तत्र तत्र एव पि
पो घ: तत्र सुण एव घो घ: मन माना मामा हु तो म हमे दः॥ एवं तर्हि सिद्धे मतिप दिने को गेषा मित ता प मप्ताना पे॥ प को हु न हते तत्र ह
ण एव नि पो घ: तत्रे कृ शे षो म वति॥ कि मेतत्‌ सत्‌ त्याप ने प्रयोजन॥ हं म मह ना च क प्र पप्र इं नो नमप सु शे हि को ति को त्र के सो न भा ना
ति च वे पो पे न पौ अपी न परिहार: पाव हु वा त मा म जने वि ना द्द ए ज ने॥ पर्य मजे गोत्र सद्द मिति मं तावि पतौ प्रन प्रणां सु ता पि
र सौ पुं मानं हि शे षप्त्य वि य हि त त्वा त मा मात्म सप्त वि य हि त त्वा त मि हु॥ अय मह पा णं पुव्य पत्र पि र मृ पुं मा नां दि शे षायहा वि व ति त:
मामां ग्नं च पि व हि तं च वि शे प्प्ता वि व हि त त्वा त मा मात्म स्प च पि व हि त त्वा त मह सा गा मे कृ षे प द के हि म न वि त्ये हु सि हूं॥

हि हु पकेम प्रपहु ति मप्तमी दा ति तु वं छे षु पे त प्त प्रह एं तत हा दृ चुभो तथुहु प्ता प्युप्त मयह एमित प्ये॥ अत तु प एमिति॥ कर्ये च म तं मा
मान्य हृप लोपे व हि त मि ति द्धि मे कुशा द नु व्यार प्रमाणे पे कृ को पेणा पि वि ति वि से षा का व प्रा पे ते पि वृ हु स्सुत्रा नो म क्रां तौ उ त व हा वि ति॥ प्रक रण
पे से तु वि शे षाद सा पे मामा मो प कर्मे पि त भे व पि शे षो व चा पि प्त त रति मा पे ए कृ शेषारं भे तांहु तु पि ण मे गम्या प्रण वि स्पन मि पा त्त न म पि प्स्ता॥
स्मृ पुं म यो र वि म त्र सा हृ र व न्नाति मात्र पिव ता पं प्रा त एणा पि त्या दि प्र यो ग ति हि:॥

।लक्षणएवलक्षणेति॥अथलक्षणप्रदर्शनेनहेतोः विशेषः नवत्वमक्षि [illegible] हेतुः त्वोपसमेपक्षपातः॥ [illegible] मिक्षिपरलोऽति॥ एकविमक्तादिलक्षणवर्तनेतेन
रोपनिमित्तेविमक्तोपरतः पक्षलक्ष्येद्वयहेतोर्पिपक्षलक्षणेकरोपः हेतुतस्मात्तर्वे [illegible] वृत्तिविभक्त्यादिलेकरोपलक्षणः [illegible] कार्येति॥ [illegible]
विशेषणसमानुकेनतवैकरोपमितित्रविभक्तोपरतो ॥ नतरमितिविरोधः एवत्तमाधानार्थविचारणति॥ [illegible] मिति॥ अथमेलक्षिपाः [illegible]
परतुं [illegible] कार्येति॥ हेतुविपाटापाद्यहेतुमित्तमितिसिद्धमिति॥ नार्थपरे ए पश्चात्तुटापहेतः तथापाद्धिकमित्तमविनवतरयेष्ठोहेतुमिति
पः ।मातोचेति॥ नात्रेणहेतुपाद् [illegible] हेतुः अर्थपहेतत्रसिद्धमिति अर्थनेकारमविशेषणसहेतत्वात॥ [illegible] चेति॥ नात्रपरोहे

उभान्नविषापहकत्वाचमवति [illegible] लक्षणएवलक्षणएवलक्षणे [illegible] लक्षणएवलक्षणएवलक्षणेपोर्लिंगसमा [illegible] विभक्तिपरमविशेषणवाचकत्वात्रेतृतीयेः
मालक्षणएवलक्षणएवलक्षणेपोर्लिंगसमाविभक्तिपरत्वविशेषणवाचकत्वात्रेकदेशानुवर्तनविपक्षतुर्लिंगविभक्तिपरमेवविशेषणवाचकत्वेनशेषा
नवेतिनातुर्लिंगविभक्तिपरमेवविशेषणवाचकंपरितद्धि पत्रलिंगविभक्तिपरमेवविशेषणवाचकत्वेकदेशामत्विइहेतुना [illegible]
कार्यकारकौलक्षणलिंगविभक्तिपरमेवविशेषणवाचकं [illegible] पुनर्विहेतपतेशब्दोपाध्यीतत्तलक्षणेष्वंदेवविशेषणइतिकार्यलिदर्शनाद्
तेषुलक्षणेषुदेवविशेषणइतिकिंतावतःपदेविशेषणपुनरशरेपाध्यीतउत्तरत्राध्वंदेवविशेषणइतिसिद्धकारकत्वाद् [illegible] कार्यकारकेदहेतुनसिद्धमिति
मेंअर्थशामनोवशोमतोत्रपविशेषणपत्रप्रयोपाध्यीअसरणाध्वंदेवविशेषणइतिसिद्धमेवाध्यमोमनोवमोमतोइहेतुनासिद्धमितिकारकपक्षेकासि
तेकारकौ अनुपाधिपदत्वम् [illegible] पदुपहेतनेत्तमिअनि॥ एवंतहिनेवविशेषणपुनेशब्दोपाध्यीतत्तलक्षणेष्वंदेवविशेषणइति॥ अन्यत्रपाध्यीतत्तलक्षणेष्वंदेव
विशेषणइतिकृपतहिपाध्यपाध्यीसिद्धवेनवत्तुत्वलक्षणेविशेषणप्राध्यापतएवंवृहत्वादहविपाधिः कोक्तपरावलक्षणवलक्षणेवक्तव्यलिंगितदिव
परेपसरवाप्यानअपरिशातकितहिलक्षणलवतेतेनहिमनेनप्रहतोप्युक्तमिति॥ होतेकोवयप्रतोप्रधानेप्रधानेपाधेहत्वप्रधानेपाध्यमस्तो
[illegible] लक्षणयामेपाठलक्ष्याविविनुक्तेपानात्यत्वलक्षणपरेनयपादहेतुविधानमन्तवहत्वामेवर्तमानविभक्तेसत्यपपलोयाणदेशात्मविसिद्ध [illegible] विसिद्धो
[illegible] नात्रमोणपदमेकपदेहेताऽनिवमात्मनेनपदस्वतेनहेतुविशेषपदेहत्वितदर्वावारहेतुविशेषपरनुहेतविशेषाणुपाधामेपानावनम
कारणाणादेशसमितिवितलक्षितविषयपतद्भवत्याविधारव्याविपारेवर्तमानवनितमितमीनवपरालदेशौः [illegible] तहिति॥ विभ्रम एतनप्रपरिकाले

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

यानि धानं तदा [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥

पितामात्रा मर्थे विभाषा हिविषये भ्रात्रादिष्वर्थं मातृत्वादिष्वपि ह्रस्वादि हृ एकशेष इति मन्तव्यम् ॥ एव द्विति मिन्नं च प्रकृतिभिन्नं भ्रातृ शब्द स्वसृशब्द
स्य चेति भ्रातृशब्देन स्वसुरभिधानं न स्यादिति ॥ एकशेषार्थमयमिति ॥ भ्रातृ एकशेषेण सह भ्रातृशब्देन स्वसृणामभिधानस्य च एकशेषाभावे न स्यात्:

भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यां ॥ पिता मात्रा ॥ श्वशुरः श्वश्र्वा ॥ किमर्थमिदमुच्यते न पुमान्स्त्रिया इत्येव सिद्धं । भ्रातृपुत्रपितृश्वशुराणां कारणात् द्रव्येश
ब्दे निवेशः भ्रातृपुत्रपितृश्वशुराणां कारणान्तद्रव्ये शब्दनिवेशो भवति । भ्रातृपुत्रपितृश्वशुराणां कारणान्तद्रव्ये शब्दनिवेशः इति
चेत्तुल्यकारणत्वात्सिद्धं । यदि तावद्द्वित्वमिति भ्राता स्वसारमपेक्षते तथा यदि पुत्रानौ त्रिपुत्रोस्तीति तापुत्रः दुहितरमपेक्षते द्व
यं तिस्र या यदि पालिपालयतौ पिता पितामातरमपेक्षते इवति तथा याप या श्या तथा श्वशुरः श्वश्रूमपेक्षते इवति द्वयो तत्र द्वये हेतुः नहि
त्वं हरि भ्रातृशब्दो ह्रस्व तोदर्शनं हेतुर्द्दिनि चेत्तुल्यं दर्शनं हेतुरिति चेत्तुल्यमेतद्भवति तत्र यथैव भ्रातृशब्दो ह्रस्वती तुल्ये हि कारणे न वैरूप्य
लोके संप्रत्ययः । नहि लोके भ्राता भ्रानीयतामित्युक्ते स्वसा आनीयते । अपतेन हि यथैव तदिह यथैव तद्द्रव्यं भवति स्वसारि भ्रातृ शब्दनिवेश
यं ॥ एकशेषविधिर्थं । उक्तं पुनः पर्यनेन तु विषया नामशब्दाः प्रवृत्तिरूढाः अस्य शब्दस्यान्यत्र दृष्टा दृष्टं नान्तरान्यत्र आपि नियतविषयाः
शब्दा दृश्यन्ते । तद्यथा समाने रक्ते वर्णे गौलौहितइति भवति अश्वः शोण इति समाने च काले वर्णे गौः कृष्ण इति भवति अश्वो हेम इति
समाने च शुक्ले वर्णे गौः श्वेत इति भवत्यश्वः कर्क इति ॥

भ्राता एव मना रक्षे एकशेषेति मत्वा प्रश्नव्याख्ये संबंध एव सहविवक्षायामेव भ्रातृशब्दः स्वसुरभिधायको भविष्यति ॥ नपुंसकमनपुंसकेन
वं धर्म्य इसा शक्तिः स्वाभाव्येनानिय मयते अत्र न भिधानाद्भ्रातृपुत्रयोः स्वसृदुहितृभ्यां हृष्ट्वाभावेः मातापितरौ श्वश्रूश्वशुरौ पितिरदं द्रष्टव्य

स्याम्॥ स्त्रीपुंसलक्षणं प्रत्याहारे नाभिधानं च यावत्स्त्रीलिङ्गत्वं भवति मपात्सलक्षणं स्यामन्याह॥ अपाणिमिति॥ स्त्रियामेवैकशेषः प्राप्नोति तत्र ह पुमनस्त्रीति सं भवः॥
न भाषितपुंस्कः स्यादत्र प्रत्याहारे न स्त्रीलिङ्गपरे लोप इति॥ अग्राम्याः स्त्री इत्युक्तं स्त्रीलिङ्गमात्रं पशुलक्षणमात्रं स्त्रियाः स्थित्यर्थं प्रत्यसः शेषः॥ अनेकशफेष्विति॥ इत्यादिगं

ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री॥ अथ समपि योगः शक्योऽवक्तुं॥ कथं गावश्च इमा अश्वाश्चेमा इमा अजाश्चेमाः उत्कलितमिदं ब्राह्मणा इत्याहार्थे अनापन्नास्त्रियैव
पुर्षेण विशिष्टत्वादेकशेषे तर्हि प्रयोजनं॥ ग्राम्येष्विति वक्तव्यमिति इह मा भूत् रुरव इमे पृषता इमे इति॥ क्व तर्हि स्यात् ग्राम्यापश्यात एतेषु सड़कालमिति तु पश
हि हेतु मनुष्याः कृत एव लोहा यव वि(क)त्स्यापनम्॥ इदं तर्हि प्रयोजनं पशुष्विति वक्तव्यमिति इह मा भूत् ब्राह्मणा इमे क्षत्रिया इमे इति॥ क्व तर्हि स्यात्पशुष्वेको पुंसड्का
ले पिहितु पेन्नस्त्रीकथा वाहा येन विकल्पनापनम्॥ इदं तर्हि प्रयोजनं संघेष्विति वक्तव्यमिति॥ इह मा भूत् एतौ गावौ चरतः॥ कस्तर्हि इति निर्दोषः
अन्यथा प्रयोक्तुं इदं तर्हि प्रयोजनं अतरुणेष्विति वक्तव्यमिति इह मा भूत् वत्सा इमे बर्कराइमे इति॥ कस्तर्हि इति वत्सा इमे पुंसड्काले
पि हि तु पेन्नस्त्रीकथा वाहा यद्वै विकल्पनापनमनेकशफेष्विति वक्तव्यं इह मा भूत् अश्वा इमे गर्दभा इमे इति॥ ॥ इति श्रीमहाभाष्ये
प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीये पादे तृतीयमाह्निकं॥

तरुणएकत्वात्स्त्री शेषा भाक् तत्रानेन प्रकरणेन प्रयोगस्य नियतत्वात्॥ क्वचित्पुंल्लिङ्गेन सहोक्तेनाप्यु प्रदिश्यते॥ क्वचित्स्त्रीत्वेनोक्तं भव
ति॥ इत्युपाध्यायजय्यटपुत्रकैयटकृते भाष्यप्रदीपे प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीये पादे तृतीयमाह्निकं पादश्च॥